BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník V. Číslo 4. December 2007

SLOBODOMURÁRI V BANSKEJ BYSTRICI

Vývoj slobodomurárskeho hnutia môžeme z hľadiska územia bývalého Uhorska rozdeliť do troch časových období. Dejiny banskobystrického slobodomurárskeho hnutia sú spojené so všetkými tromi obdobiami. Prvé obdobie predstavujú sedemdesiate roky 18. storočia, kedy sa v Uhorsku začínajú tvoriť slobodomurárske lóže. Toto obdobie sa končí v roku 1794 zákazom slobodomurárstva panovníkom Jozefom II., synom Márie Terézie.

Slobodomurárske symboly, miestnené na listine z roku 1897.

V tejto etape na území Slovenska pôsobili lóže v Prešove, Banskej Bystrici, na Spiši a v Košiciach. Najstaršiu lóžu v Banskej Bystrici založil majster Prešovskej lóže (Prešovská lóža patrila pod Varšavskú lóžu založenú Francúzmi) a nestor slobodomurárstva v Hornom Uhorsku – Martin Heinzely. Vznikla pod názvom „Zur gekrönten Hoffnung" (Ku korunovanej nádeji) v roku 1775. Hlavným majstrom sa stal plukovník na dôchodku Ladislav Radvanský. Lóža mala v roku 1785 54 členov.

V Stredoslovenskom múzeu sa nachádzal aj originál zakladacej listiny tejto lóže. Na listine mal byť však uvedený ako rok založenia lóže rok 1765, čím by bola táto lóža o 10 rokov staršia. O význame slobodomurárskeho hnutia v tomto období svedčí aj fakt, že na čele lóže stál člen jednej z najvplyvnejších šľachtických rodín – Radvanských – vo vtedajšej Zvolenskej župe. Prvá etapa slobodomurárskeho hnutia v Rakúskej monarchii oficiálne skončila v roku 1794.

Pokračovanie na str. 5.

Za čarom zašlých čias.

Boli všade. Na Námestíčku pred kováčom, v Radvanskej ulici, na Podvŕšku, okolo sochy svätej Anny, na Hlbokej ceste, na Troskách, okolo kasární, v Tajovskom potoku, v Hutnej uličke a dokonca i na Štiavničkách. Lesklé farebné úlomky trosky, ktoré tu ostali po starých strieborných a medených hutách. Skalky, tak sme ich volali. Dali sa nájsť prekrásne kúsky. Hrali všetkými farbami od tmavodrej - čiernej, cez všetky odtiene modrej, až po tyrkysovozelenú.

Reminiscencie

Skúste dnes nájsť takúto skalku. Skúste dnes nájsť niekoho, kto sa na to ešte pamätá. Tak ako zmizli farebné skalky, tak zmizli z tejto časti mesta úzke uličky, čarovné zákutia, pivnice Beňušovho pivovaru, kasárne i kolkáreň na Štiavničkách. Zmizla celá jedna štvrť. Skúste sa dnes opýtať mladého človeka, kde bola socha svätej Anny, alebo Hutná ulička. Neveriacky sa na vás pozrie a radšej pridá do kroku. Možno občas zakopne o modročiernu skalku, nič mu však nehovorí.

Do zabudnutia odchádzajú celé štvrte. Do zabudnutia odchádzajú ľudia. Do zabudnutia odchádzajú ich príbehy.

Ale ľudia by predsa mali vedieť.

Pokračovanie na str. 3.

Vianočné sviatky vždy napĺňali srdcia ľudí radosťou a prebúdzali aj pocity štedrosti k blížnym a najmä k deťom. Aby aj deti z chudobného prostredia mohli byť obdarené aspoň tým najpotrebnejším, poriadali v minulosti i v Banskej Bystrici viaceré dobročinné akcie. Pospomínajme si na niektoré z rokov 1923 – 1943 prostredníctvom zápisov v kronike Evanjelickej a. v. ľudovej školy v Banskej Bystrici a z dobovej tlače.

VIANOCE, ČAS RADOSTI A ŠTEDROSTI

Z „Hronských novín" z decembra 1923 sa dozvedáme, že pán Ján Čaják menom správy biografu Pod Urpínom v B. Bystrici venoval pre chudobnú školskú mládež 112,- Kč, ako časť vstupného z kultúrneho predstavenia kinematografického, ktoré sa konalo dňa 7. novembra a 5. decembra 1923 pre školskú mládež.

Živý obraz z r. 1943 - prváčky L. Beníková, N. Furdíková, E. Petelenová a E. Holčíková.

O rok neskôr (1924) v uvedených novinách nachádzame túto správu: „Dobrý príklad dávajú iste denní hostia známeho hostinca u Ľudevíta Krausza proti hlavnému nádražiu tým, že pri svojich schôdzkach a zábavných rozprávkach, ktorých sa zúčastnia rovnako Slováci, Češi, Maďari, Nemci, Židia, Kresťania atď., vždy pamätajú aj na dobročinné ciele a tak po celý rok sosbierali medzi sebou 1000 Kč, ktoré 20. decembra o 7 hod. večer rozdelia za prítomnosti vedúceho notára desiatim potrebným osobám po 100,- Kč ako vianočný dar. Tento dobrý skutok zasluhuje iste aj verejnej pochvaly."

Pokračovanie na str. 2.

VIANOCE,
ČAS RADOSTI A ŠTEDROSTI

Pokračovanie zo str. 1.

V decembri roku 1925 pod názvom Vianoce chudobných detí v Banskej Bystrici sa píše: „Ako sme už sdelili, bude vianočný strom dňa 20. decembra o 5. hodine slávnostne odovzdaný verejnosti. Jednomyselne bolo usnesené, že budú obdarené na Vianoce chudobné banskobystrické dietky hračkami a cukríkami, aby aj ony tešiť sa mohli tomuto milému sviatku. K tomuto účelu postaví mesto na Masarykovom námestí veľký vianočný strom, ktorý ozdobí elektrotechnik J. Žabka zdarma barevnými lampami. Strom osvietený bude po tri večeri od 20. do 23. decembra od 5-ej do 7 hodiny večer.

Za tento čas koncertovať bude vojenská hudba, ktorú pán generál Kadlec ochotne prepustil. Študentky a študenti budú konať sbierku. Taktiež vyzvaní budú tunajší obchodníci, aby dali vianočný dar pre chudobné deti. Takto sosbierané i zakúpené darčeky budú sa rozdávať na mestskom dome 23. dec. večer o 5. hodine.“ Ako nasledovaniahodný príklad bolo uvedené, že: „Dňa 19. t. m. obdaroval tunajší majiteľ odevného domu Gašpar Szende 11 chudobných žiakov. Za prítomnosti zástupcu okr. úradu, mesta a rôznych iných mužov, boly rozdané odevy týmto nemajetným deťom.“

Obdarovávanie chodobných má stáročnú tradíciu.

V „Pohronskom hlásniku“ z decembra 1926 nachádzame oznam, že „Spolok podporujúci chudobných študentov v Banskej Bystrici zahájil zas svoju činnosť a udelil značné podpory k vianociam. Vyzval súčasne obecenstvo aj poriadateľov divadiel a zábavných podnikov (tanečných večierkov !), aby pamätali pri rozdeľovaní výťažku aj na študentov“. Aj ženský spolok „Živena“ v zimných mesiacoch nezištne pomáhal deťom, ktoré dochádzali do škôl zo vzdialenejších osád a vracali sa späť až neskoro popoludní alebo ktoré žili v nepriaznivých pomeroch a postrádali dostatočnú výživu tým, že poskytovali poplatok (Kč 6 mesačne) na každodenný teplý pokrm – polievku, ryžu či kakao - a žemle. V školskom roku 1924 – 25 počas 4 mesiacov sa stravovalo denne 140 detí a rozdali 16.500 porcií, v školskom roku 1925 – 26 tiež asi toľko a v školskom roku 1926 – 27 dochádzalo každodenne 120 žiakov a žiačok do miestnosti stravovacej akcie v bývalej jedálni Slávie. Napriek tomu, že túto akciu podporovali miestni obchodníci dodávkami istého množstva tovaru zdarma, stravovací fond sa vyčerpal a preto spolok vyzval všetkých priaznivcov, aby podľa svojich možností naďalej podporovali túto šľachetnú činnosť v prospech umiernenia nedostatkov a biedy našej mládeže.

Z kroniky Evanjelickej a. v. ľudovej školy (ďalej len „školská kronika“) vyplýva, že: „Na deň Sv. Mikuláša (v roku 1927) žiaci I. triedy na mestskom dome obdarené boli vkladnými knižkami, ktoré vydala pražská filiálka mestskej sporiteľne s tým cieľom, aby svoje usporené peniažky vkladali na tie knižtičky. Ako vianočné dary: obuv a kabát dostali žiaci od mesta i od Červeného kríža. Behom zimnej doby chudobné deti dostávali teplé jedlá od Živeny za 2 – 6 Kč mesačne“. Na „vyživovacej“ akcii sa podieľal aj Čsl. Červený kríž, napríklad od 1. novembra 1930 do 1. apríla 1931 obdržalo 55 chudobných detí každý vyučovací deň zdarma mlieko a žemľu.

Podľa „školskej kroniky“ táto „ošaťovacia“ akcia, na ktorej sa podieľalo najmä mesto, Červený kríž, Stolová spoločnosť, Evanjelický a. v. cirkevný zbor, Okresná starostlivosť o mládež, Krúžok evanjelických žien pokračovala aj v nasledujúcich rokoch vždy s cieľom ošatiť a zaobuť všetky chudobné deti na zimu. Okrem uvedených tradičných prispievateľov do dobročinných akcií sa niekedy zapájali aj iní sponzori, napríklad firma Szende a Grünwald v roku 1937, dôstojníci VII. zboru v roku 1938, továrnik Viliam Furdík v roku 1941 a pod.

V novinách „Naše Pohronie“ zo 6.12.1940 nachádzame zmienku o tom, že „Živena“ – spolok slovenských žien v B. Bystrici usporiadal dňa 1.12.1940 Vianočný jarmok, spojený so zábavným programom. Čistý zisk bol venovaný na Zimnú pomoc a mliečnu akciu. Toto dobročinné podujatie sa stretlo s mimoriadnym pochopením obyvateľstva. Podľa tých istých novín na Štátnej priemyselnej škole v B. Bystrici sociálnu výpomoc v prospech chudobného žiactva vykonával „Podporný fond“, ktorý si zaobstarával prostriedky na svoje účely úplne sám, bez pravidelnej podpory z verejných zdrojov, len za pomoci štedrých prispievateľov.

V „školskej kronike“ sa uvádza, že z príležitosti Vianoc v roku 1943 chudobné školské deti obdarila aj miestna organizácia HSĽS topánkami a zimníkmi. Spolok „Krivých a čaptavých“ daroval 5 párov topánok a „Krúžok evanjelických žien“ v rámci slávnosti vo veľkej dvorane „Evanjelického spolku“ dňa 19.12.1943 odpoludnia obdaril všetky chudobné deti evanjelickej školy pančuchami, spodným i vrchným šatstvom. Všetky deti bez rozdielu dostali aj cukríky na vianočný stromček. Do programu okrem príhovorov, modlitby a rozdeľovania darčekov bol zaradený aj spoločný spev „Čas radosti, veselosti“, príležitostná báseň, vianočná scénka „Láska“, trojhlasne spievaná pieseň „Tichá noc“ v podaní žiakov 4. a 5. triedy a „živý obraz“, ktorý vytvorili žiačky 1. triedy Lucka Beníková, Norika Furdíková, Evička Petelenová a Elenka Holčíková.

Uvedené príklady za sledované roky 1923 - 1943 naznačujú, že dobročinnosť v Banskej Bystrici nebola len prázdnou frázou, mala konkrétne podoby a výrazne sa prejavovala najmä pomocou chudobným deťom v zimnom období a osobitne počas Vianoc.

Katarína Burkovská

Podklady:

- *Hronské noviny 29.12. 1923, 20.12. 1924, 18.12. 1925, 25.12. 1925,*
- *Kronika Evanjelickej a. v. ľudovej školy v B. Bystrici (Štátny archív v Banskej Bystrici – pobočka Banská Bystrica),*
- *Naše Pohronie 6.12. 1940,*
- *Pohronský hlásnik 23.12. 1926, 21.12. 1928.*

ČRIEPKY Z HISTÓRIE MESTA

V decembri r. 1323 pred 647 rokmi

december v Avignone – Guillelmus Soltaniensis a ďalších 12 kardinálov vydáva na žiadosť istého Mikuláša odpustkovú listinu týkajúcu sa farského kostola P. Márie v Banskej Bystrici.

V decembri r. 1494 pred 513 rokmi

26.12. – prenajíma päťkostolný biskup Žigmund Ernst navrátený banskobystrický majetok Jánovi a Jurajovi Thurzovcom na 10 rokov za ročné nájomné 3 000 dukátov.

V decembri r. 1519 pred 488 rokmi

1.12. – richtár Ondrej Kolman protestoval v mene rady mesta Banská Bystrica proti Jurajovi, Alexovi a Jánovi Thurzovcom, že narúšajú slobody mesta a že od mladistvého kráľa vymámili protiprávny rozsudok v neprospech mesta v neprítomnosti viacerých magistrov protonotárov a právnych znalcov, v neprítomnosti kráľovnej Márie a za predsedníctva svojho príbuzného – päťkostolného biskupa Juraja.

V decembri r. 1526 pred 471 rokmi

5.12. – kráľovná Mária prehlasuje rozsudok kráľovského personála Thuróczyho nad účastníkmi baníckeho povstania za právoplatný

V decembri r. 1673 pred 324 rokmi

16.12. – katolíci opätovne zaujali i ostatné dva mestské kostoly (kostol sv. Ducha a kostol sv. Alžbety).

V decembri r. 1797 pred 210 rokmi

27.12. – podáva mestský physicus Ľudovít Sterc mestskej rade hlásenie o škodlivom pôsobení špinavej vody v hradnej priekope. Rada prisľúbila, že na jar vyšle výbor, ktorého členom bude aj lekár, aby sa presvedčila o možnostiach nápravy

Dušan Jarina

Za čarom zašlých čias.

Pokračovanie zo str. 1.

Na konci Radvanskej ulice v poslednom dome napravo je známa krčma U Frímov. Šenkuje tu usmievavý pupkatý Pubo Frím, ktorý je spriaznený s rodinou Dvorských a Kantárskych, majiteľmi kolkárne a kúpeľov na konci Hutnej uličky, nazývaných „Štiavničky". U Puba Fríma sa čapuje pivečko z neďalekých pivníc Beňušovho pivovaru, vyhĺbených v útrobách obrovskej kopy trosky, ktorá sem bola navážaná po stáročia z neďalekej „Novej striebornej huty". Trosky, ako sa táto obrovská kopa prekrásnych kamienkov nazýva, začínajú hneď za Frímovou krčmou a končia na začiatku Hutnej uličky, neďaleko Margitlaku, oproti Čadekovej autodielni.

Reminiscencie

Na južnom konci Trosiek, tam oproti starým honvédskym kasárňam, stojí medzi dvomi starými lipami drevený kríž s plechovým Kristuskom strážiacim vstup do malebnej Hutnej uličky, ešte stále pulzujúcej rušným životom, plnej pracovitých ľudí a šťastných detvákov.

Medzi Hutnou uličkou a starým kanálom privádzajúcim priemyselnú vodu do Beniačovej fabriky na modrotlač sú vybudované tri "tajchy" s príslušnými staveniami, slúžiace Slovenskému rybárskemu zväzu ako chovná stanica a sádka pre mladé pstrúžiky, ktoré sa po roku vypúšťajú do okolitých potokov a do samotného Hrona.

Dominantou Hutnej uličky je však stará rozložitá trojposchodová budova, zaberajúca dobrú tretinu jej pravej strany. Všetci ju voláme MARGITLAK. Nikto nevie, prečo a od kedy. Proste je to starý Margitlak. Čo znamená tento názov, nevie nikto. Ani naše matere a staré matere. A chlapom je to jedno. Občas v lete, keď je po robote a ulička dýcha sviatočnou pohodou, rozviažu sa jazyky starých tetiek na podstienkoch a vyprávajú o starých časoch. Jáj Margitlak, to bola vtedy fabrika. Čo fabrika, cukrovar. A vtedy bolo dobre v Hutnej uličke. Každý mal robotu.

Ale bolo to dávno. Hádam aj pred sto rokmi. Niektoré si spomínajú, že spomínali ich staré matere, že to bolo okolo roku 1830 až 1850. Potom vraj cukrovar skrachoval a do Margitlaku sa nasťahovali vojaci.

No vráťme sa do starého Margitlaku, ktorý je ešte i v tejto dobe obývateľný a obývaný.

Žijú tu Gallovci, Dedinovci, Moravčíkovci i Krumpárovci a v každej rodine majú zopár galganov. Chlapci z Hutnej uličky sú absolútni majstri v chytaní pstruhov v Tajovskom potoku. Samozrejme holými rukami. Starý Repický, hospodár na "tajchoch" škrípe zubami, no chytiť niekoho pri pytliačení je nad jeho sily. Tajovka – to sú miesta, kde chlapci poznajú každý koreň, každú skalku a vedia o každom pstruhovi.

Povyše Kantárskych, na konci uličky nad bývalými kúpeľmi Štiavničky je veľká „žumpa" (tôňa), ktorú vytvoril vodopád z hate odrážajúcej vodu do kanála pre Modrotlač. Tu začína náš revír. Píšem naschvál „náš", pretože chlapci z Hutnej uličky sú našimi kamarátmi, i keď sme z Radvanskej ulice a náš pytliacky revír je na Hrone. Celé leto sa brodíme bosí, v červených trenírkach hore a dolu potokom. Od vodopádu nad Štiavničkami až po ústie potoka do Hrona poniže kasární. Občas chytáme na vidličku malé hlavaté rybky nazývané „hláče", občas chytíme nejakého raka, ale na pstruhy sú najväčší „machri" chlapci z Margitlaku.

Budova Margitlaku.

Pri potulkách potokom nachádzame medzi farebnými, vodou a pieskom obrúsenými skalkami podivné plechové nádobky a pliešky, ciachované tégliky a rôzne ciašky. Starí ľudia hovoria, že sú to „vercajge" ešte zo Striebornej huty, na mieste ktorej teraz stoja kasárne.

O pár rokov starší Ferko z Margitlaku chce byť detektív, no ako sa vyjadril porybný Repický po piatom pive v Krčme u Frímov, nič z neho nebude. Veď je to pytlák. Nakoniec sa z Ferka predsa len stal policajt. Údajne ešte žije.

Žijú ešte i chlapci z Hutnej uličky – skoro všetci. Žijú ešte ľudia, ktorí si na tieto čarovné zákutia a doby pamätajú. Zomrela však doba, zomrela celá štvrť. Z Hutnej uličky ostalo len torzo – niekoľko domčekov, ktoré nikomu nič nevravia.

Na základoch MARGITLAKU vyrastá 22 poschodová veža, zvaná EUROPA.

Július Čadek

FONČORDA, HUŠTÁK, STUPY, ORTÚTY, TROSKY...,
stopy baníckej a hutníckej činnosti v minulosti ?

Ešte v nedávnej minulosti, cca pred 20 rokmi sa ťažila ortuť v Malachove. Koncentrát s vysokým obsahom ortute sa vozil do ortuťovne v Rudňanoch, kde sa z neho získavala ortuť. V súčasnosti ťažba ortute zanikla, pretože ortuť ako súčasť usmerňovačov striedavého prúdu napr. v TV a rádioprijímačoch bola nahradená novými technológiami. Aj v domácnostiach sa podľa EÚ prestanú používať teplomery s ortuťovým stĺpcom na meranie telesnej teploty a budú nahradené digitálnymi teplomermi.

Nerastné bohatstvo Slovenska umožnilo v minulosti rozsiahlu ťažbu a následné spracovanie zvlášť drahých kovov, akými boli zlato v Kremnici, striebro v Banskej Štiavnici a meď v Banskej Bystrici. Ešte pred 300 rokmi bolo Horné Uhorsko baníckou veľmocou. Baníctvo a hutníctvo tvorilo veľkú časť domáceho produktu a dávalo prácu značnej časti obyvateľstva v profesiách ako baník, hutník, uhliar, drevorubač.

Banícka a hutnícka činnosť zanechala svoje stopy nielen v miestach ťažby a spracovania , ale aj v názvoch miest, dedín, miestnych častí, ulíc, ale aj priezviskách ľudí a pod.

V Banskej Bystrici na „Huštáku" bola kedysi huta, na „Troskách" boli donedávna haldy trosiek ako pozostatky hutníckej činnosti, na „Ortútoch „ a v Malachove, kde je dodnes „Banícka ulica" sa ťažila ortuť potrebná pri amalgamovaní. „Stupy" pri Malachove, ale aj pri iných baniach boli miesta, kde stupári rozbíjali tĺkmi rudu, premývali ju vodou (stupy museli byť preto pri vodnom zdroji), pričom ťažké čiastky ako sulfidické minerály a tiež drahé kovy sadali na dno. Takýto koncentrát vozili do huty, kde ho „zhutňovali" na drevenom uhlí. Drahé kovy sa získavali „amalgamovaním" pomocou ortute.Pri tomto procese sa miesi pomletá ruda – „rmut", ktorá obsahuje zlatinky(drobné kúsky zlata, alebo striebra) s ortuťou, čím vzniká amalgam. Po vypratí amalgamu vo vode, následnom usušení a „vypečení" v zvláštnych peciach sa získali čisté drahé kovy. Tieto potom obchodníci vyvážali do sveta. Banské podniky Banskej Bystrice a Kremnice boli cestami prepojené z Tajova cez hrebeň Kremnických hôr a Zvolenskou dolinou do Kremnice.

Pre obyvateľov Banskej Bystrice môže byť zaujímavé zistenie, že „amalgámovňa" bola v mieste dnešného sídliska Fončorda, a že tento názov pochádza pravdepodobne z maďarčiny: „ foncsorozó ház" = amalgámovňa. Pretože práca s ortuťou bola zdraviu škodlivá, amalgámovne stavali mimo ľudských obydlí.

Rudné bane, n.p., ktorý vznikol zoštátnením súkromných banských podnikov, sa po r. 1949 vrátil k ťažbe medi na Španej Doline, kde postavili fabriku na prepracovanie háld zo starej banskej činnosti moderným „flotačným" spôsobom. Odvaly sa ťažili na Pieskoch (Sandberg-Pieskový vrch) a štôlňou prevážali na Španiu Dolinu a odtiaľ vozili koncentrát ku konečnému spracovaniu do medenej huty v Krompachoch.

Banská Bystrica aj jej širšie okolie, v ktorom kedysi prekvitala banícka a hutnícka činnosť, je plná pozostatkov tejto činnosti. Sú dokladmi našej minulosti, stopami našich predkov, ktoré by si ale zaslúžili, aby sme ich uchovali a upozorňovali súčasníkov na ich existenciu. Súčasná výstavba je veľmi necitlivá k slávnej minulosti a ničí to, čo by malo a aj mohlo byť zachované pre budúce generácie. Medený Hámor by napr. mohol slúžiť múzejnej činnosti, Trosky nemali celkom zmizнúť z povrchu zeme, mohli byť aspoň zakomponované pri výstavbe obchodného a kultúrneho centra do celkového architektonického riešenia objektu. Pri Polkanovej vyúsťuje do potoka dedičná štôlňa, ktorá odvodňovala všetky bane na Španej Doline. Nikde nie je o tom ani zmienka a také úžasné dielo, ktoré vytvorili ruky a um našich predkov, by si zasluhovalo pozornosť.

Na záver môžeme konštatovať, že bez banskej činnosti by nebolo Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice, Kremnice, Banskej Belej, Pukanca, Ľubietovej, Novej Bane a mnohých iných miest a dedín na Slovensku, ktorých históriu a voľakedajšiu prosperitu tvorilo práve baníctvo a hutníctvo.

Martin Okáľ a Eva Furdiková

ŠPITÁL SVÄTEJ ALŽBETY V BANSKEJ BYSTRICI

Inštitúcie charitatívneho, sociálneho a liečiteľského charakteru tzv. špitále evidujeme v Európe od 12. storočia. Na ich vzniku sa popri mníšskych a rytierskych reholí začali postupne uplatňovať bohatí šlachtici, patricijovia, ba aj samotné mestá. Špitále zabezpečovali trvalý útulok a zdravotnú pomoc starým, nevládnym a nemajetným obyvateľom mesta s limitovaným počtom účastníkov. V Uhorsku k rozšíreniu špitálov dochádza v 14.storočí. Na strednom Slovensku bol najstarší špitál v Banskej Štiavnici, ktorý vznikol už koncom 13. storočia pri tamojšom dominikánskom kláštore.

Detail pôvodnej vežičky.

E. Jurkovič v Dejinách Banskej Bystrice kladie počiatky špitála sv. Alžbety do predmestského obdobia (pred r. 1255) a M. Bel považuje za fundátorov špitála zakladateľov mesta na čele s richtárom Ondrejom. Podľa tejto tradície stál kostol sv. Alžbety údajne skôr ako farský kostol Nanebovzatia P. Márie a jeho súčasťou boli polia, lúky, záhrady a poddaní bývajúci v dnešnej Dolnej ulici (7 domov). Túto legendu nepodporil I. Graus, ktorý začiatky banskobystrického špitála kladie do 2. tretiny 14. stor. V tom čase už bola stavebne dokončená výstavba farského kostola (1323), pričom farári farského kostola mali oprávnenie vykonávať bohoslužobné obrady v sakrálnom objekte špitála sv. Alžbety.

Pre ďalšiu históriu banskobystrického špitála má rozhodujúcu úlohu dokument publikovaný v diele C. Matulaya z 3. augusta 13/6/3 „mešťan Peter Karoli a farár Štefan z Banskej Bystrice uzavierajú zámennú zmluvu, týkajúcu sa tamojšieho Špitála sv. Alžbety:

1. mestský farár sa vzdáva špitálskych benefícií v prospech troch špitálskych kaplánov, ktorí budú od neho nezávislí.

2. kapláni budú mať právo pochovávať pri špitálskom kostole.

3. Peter Karoli (ako patrón špitála) odstupuje zato farskému kostolu večitým právom 8 poddaných a jatku.

14. augusta 13/6/3 „Ostrihomský arcibiskup Mikuláš potvrdzuje zámennú zmluvu Petra Karoliho a farára Štefana z 3. augusta o banskobystrickom Špitáli sv. Alžbety.“ Originál listiny sa nezachoval. V odpisoch nedopatrením, alebo úmyselne zmluva číslo 22 je datovaná „Anno millesimo tricentesimo tercio“, konfirmácia č. 23 „Anno ut supra“. To je nesprávny letopočet, z ktorého bolo vynechané desaťročie. Rok 1303 neprichádza do úvahy, lebo vtedy bol ostrihomským arcibiskom Gregor. Najskôr ide o r. 1363, kedy fungoval farár Štefan i arcibiskup Mikuláš a ešte žil Peter Karoli a Ľudovít Veľký bol v tom roku na ľupčianskom hrade, kde bola spomínaná listina potvrdená arcibiskupom Mikulášom.

Kostol sv. Alžbety na fotografii spred r. 1918.

Zo zmluvy, ktorá následne ovplyvnila postavenie špitálu, do r. 1524 vyplývalo majiteľovi Komorského domu (dnes budova Riaditeľstva štátnych lesov) patronátne právo nad špitálom. Treba mať na pamäti, že banskobystrický špitál v tom čase pozostával z kostola sv. Alžbety, budovy chudobinca, rektorátu a dvoch mlynských hospodárstiev, inými slovami povedané, jeho rozmer nebol len duchovný či sociálny, ale tiež ekonomický a ten v konečnom dôsledku zvyšoval záujem o patronátne právo nad špitálom.

Vlastníctvo Komorského domu a z toho odvodzujúce patronátne právo nad banskobystrickým špitálom bolo vždy spojené s najbohatšími mužmi v Banskej Bystrici. V kronikách mesta čítame po Karoliho smrti v roku 1379 (novšia literatúra ho označuje menom Karl) jeho synov Mikuláša a Ondreja. V polovici 15. storočia sa nástupcom Petra Karla stáva Štefan Jung, ktorý roku 1466 predáva svoj majetok kráľovskému pokladníkovi Jánovi Ernstovi. Matej Korvín roku 1473 odňal Ernstovi tzv. Jungovské bohatstvo v prospech matky Jána Korvína. Správcom Korvínskeho majetku bol banskobystrický podnikateľ Juraj Sturzer až do príchodu Thurzovcov do B. Bystrice. Ján Korvín totiž 20.9. 1494 prenajíma svoje dedičstvo Jánovi a Jurajovi Thurzovi, ale len na krátky čas. Dedičia Jána Ernsta súdnou cestou 1.12. 1494 získavajú späť odňatý majetok svojho strýka, aby ho 26.12. 1494 opäť prenajali Thurzovcom.

Udalosti začiatku 16. storočia sú pre nás známe. Znechutení Thurzovci opúšťajú nielen Banskú Bystricu ale celú Thurzovsko – Fuggerovskú spoločnosť. Na scénu prichádzajú Fuggerovci, ktorí po známych udalostiach v rokoch 1525 -1526, sa dali uprosiť Ľudovítom II, aby naďalej viedli mediarsky podnik so sídlom v Banskej Bystrici.

Špitálski kňazi, rektor a dvaja kapláni riadili špitál nielen po stránke duchovnnej ale aj ekonomickej. Preto obsadzovanie miesta rektora bolo zo strany patróna špitála pozorne sledované. Za najstaršieho rektora je považovaný syn Štefana Junga Jakub v polovici 15. storočia. Na začiatku 16. storočia to bol Ján (syn Michala Königsbergera) a po ňom Klement Selecký (1514 – 1533), za ktorého dosiahol Špitál sv. Alžbety najväčší rozmach. Práve na jeho žiadosť Ľudovít II. udeľuje novou donáciou výsady a majetkové práva špitálu, pretože tie predošlé údajne ľahli popolom (v kronikách mesta sa nikde nespomínajú pôvodné výsady špitála a postup rektora Klementa veľmi pripomína činnosť mestskej rady v prípade stratených mestských privilégii). Nakoľko výsady zabezpečovali nezávislosť špitála uvádzame ich v plnom znení podľa C. Matulaya.

15. júl 1524, Budín.

Ľudovít II. udeľuje na žiadosť rektora Klementa novou donáciou výsady a majetkové práva Špitálu sv. Alžbety v Banskej Bystrici, pretože privilegiálne listiny špitála zhoreli „ Anno superiori“ roku (1500) pri požiari mesta.

Výsady a práva:

1. Špitál má 13 poddaných v Špitálskej ulici, 5 v Hornej ulici, 2 na konci Hornej ulici a 2 v záhrade Dolného mlyna

2. Špitálu patria dva mlyny na potoku Bystrica

3. Iný mlyn sa na území mesta nesmie postaviť ani na uvedenom potoku ani na rieke Hron. Obyvatelia mesta smú mlieť obilie a slad jedine v špitálskych mlynoch

4. Do mesta neslobodno dovážať múku zomletú inde

5. Cudzie osoby z mesta nesmú vyvážať pšenicu na vozoch, ale len na koňoch v množstve nepresahujúcom ich vlastnú potrebu, ináč sa náklad zabaví v prospech špitála

6. Iný špitál sa nesmie v Banskej Bystrici zriadiť

7. V špitálskom zaopatrení môžu byť len banskobystrickí občania v maximálnom počte 24 osôb

8. Panovník na žiadosť menovaného rektora zakazuje banskobystrickej mestskej rade požadovať pri popravách povozy zo špitálskych mlynov, na dopravu rebríkov a iného náradia na popravisko

Po Klementovi roku 1534 nastúpil do funkcie ďalší úspešný rektor Krištof Kindermann. Imanie špitála rozšíril vybudovaním mostu cez Bystricu pri Hornom mlyne, vybudovaním kúpeľov pri rieke Hron, zriadením jedálne a vytvorením štrnástich záhrad, ktoré dal do prenájmu. Rozšíril špitálsku knižnicu a skvalitnil vybavenosť kostola sv. Alžbety. Potom ako špitál prešiel roku 1545 pod mestskú správu, zo svojej funkcie abdikoval a na jeho miesto prišiel Jozef z Berouna už prívrženec reformácie.

Neočakávanú smrť rektora Jozefa 10.7. 1545 využil banskobystrický notár Michal Steger na dosadenie do tejto funcie vlastného syna Rafaela roku 1546 ešte ako študenta Krakovskej univerzity. Rafael však úrad rektora vykonával až po skončení štúdia od roku 1551. Až do svojej smrti roku 1576 zamestnával Rafael mestkú radu svojim hýrivým životom, defraudovaním špitálskeho majetku. Počas rektorovania sa hlásil k takému vierovyznaniu, aké bolo pre neho práve výhodné.

Transformácia špitála na útulok sv. Alžbety je už novou kapitolou v dejinách Banskej Bystrice, o ktorej niekedy nabudúce.

Jozef Ďuriančík

SLOBODOMURÁRI V BANSKEJ BYSTRICI

Pokračovanie zo str. 1.

V roku 1869, po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, sa začínajú na území Uhorska zakladať nové lóže. 4. septembra 1878 bola založená nová lóža aj v Banskej Bystrici pod názvom Felvidék (Horná zem). Medzi zakladajúcich členov patrili lekárnik Friedrich Göllner, ktorý bol v roku 1883 hlavným majstrom, advokát Ladislav Beniač, architekt Adolf Holesch, zlatník Jozef Linhart a tiež statkár Andrej Radvanský. Niektorí, ako finančný tajomník z Temešváru Juraj Tihanyi, sa stali slobodomurármi skôr a neskôr vstúpili do Banskobystrickej slobodomurárskej lóže.

V Uhorsku pôsobili v tomto období dve veľkolóže v Budapešti: „Uhorská Veľká Svätojánska lóža“ so svätojánskym rítom s centrom v Nemecku a „Uhorský Veľký Orient“, s tzv. škótskym rítom, s centrom v Paríži. V roku 1886 sa obidve veľkolóže spojili a vytvorili spoločnú „Veľkú Uhorskú Symbolickú Lóžu“. Lóža Felvidék patrila po svojom vzniku pod uhorskú slobodomurársku veľkolóžu s názvom „Für die drei Johannisgrade“ (Pre tri Jánove stupne). V roku 1883 pod ňou pôsobilo 24 uhorských lóží (z územia Slovenska napr. lóže Sokrates, Columbus, Zukunft, Freundschaft, Zur Verschwiegenheit v Bratislave; lóža Tátra v Spišskej Novej Vsi, lóža Fénix v Lučenci, lóža Felvidék v Banskej Bystrici). Oficiálnymi jazykmi lóží boli nemčina alebo maďarčina.

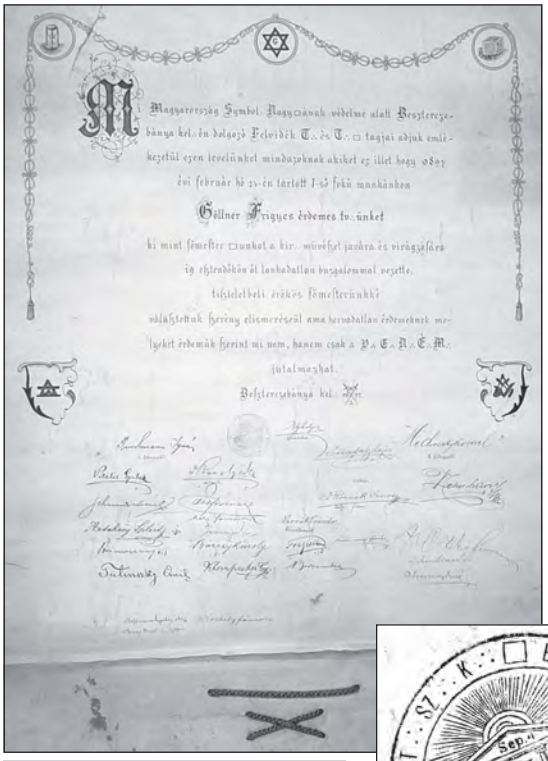

Listina slobodomurárska z r. 1897.

Lóža Felvidék v Banskej Bystrici mala v tom období 33 členov a patrila v rámci veľkolóže k lóžam, ktoré používali maďarský jazyk. Každý člen lóže bol zaradený do stupnice od 1 do 3 (učeň, tovariš, majster; 3 bol najvyšší dosiahnuteľný stupeň). Z roku 1897 pochádza aj slobodomurárska listina uložená v Stredoslovenskom múzeu „Čestný diplom veľmajstrovi Fridrichovi Göllnerovi“, na ktorej sa okrem slobodomurárskych symbolov nachádza aj pečiatka banskobystrickej slobodomurárskej lóže, kde ústredným motívom je chrám, spoza ktorého vychádza slnko. Na listine sa nachádzajú podpisy dvadsiatich piatich členov lóže. Prvým je podpis hlavného majstra, ktorým bol vtedy inžinier Július Ujhelyi, I. dozorcom bol Ignác Pulmann, II. dozorcom Kornel Medveczky. Pod listinou je pripojená červená pečať s nejasným motívom.

Kladivo 1. dozorcu lóže Felvidék.

Koniec lóže Felvidék súvisel s koncom I. svetovej vojny a vznikom novej Československej republiky. V predmníchovskej Československej republike vznikla v roku 1923 Národná veľká lóža československá, ktorá mala svoje lóže aj na Slovensku – v Bratislave lóžu „Ján Kollár“ (1924), v Košiciach lóžu „P.J. Šafařík“ (1926) a v Banskej Bystrici lóžu „Vatra“. Okrem tejto veľkolóže pôsobila v Československu ešte „nemecká“ veľkolóža v Prahe s názvom „Lessing zu dem drei Ringen in der tschechoslowakischen Republik“. Vznikla 23. mája 1920 zo spolku „Harmonia“, ktorý pôsobil v Prahe od roku 1870.

Obidve tieto veľkolóže v rámci I. Československej republiky medzi sebou spolupracovali. Lóža „Lessing zu dem drei Ringen“ mala približne tisíc členov sústredených väčšinou v nemeckých lóžach, na Slovensku sa k nej pripojili maďarské lóže, ktorých členovia stratili spojenie so svojou materskou veľkolóžou v Budapešti. Označenie týchto lóží ako maďarských nekorešponduje so zložením členstva, ktoré v týchto lóžach pôsobilo.

Na Slovensku spadali v období I. ČSR pod túto veľkolóžu lóža „Zips unter der Tatra“ v Kežmarku (založená v roku 1899 ako lóža „Szepes“), „Caritas“ (pôvodný názov „Thököly Imre“) v Prešove, „Testvériség“ (1902), „Zur Verschwiegenheit“ (1872) a „Veritas“ (1933) v Bratislave, „Resurrexit“ v Košiciach (1899), „Fénix“ v Lučenci (1880), „Gömör“ v Rimavskej Sobote (1936) a „Felicitas“ v Banskej Bystrici (založená v roku 1878 ako lóža Felvidék). O prepojení lóže „Felvidék“ s jej nástupkyňou v Banskej Bystrici svedčí aj pečiatka tejto lóže, ktorá je skoro identická s pečiatkou lóže „Felvidék“. Nachádza sa na nej chrám s písmenom „F“, aj rok založenia lóže „Felvidék“ 4. sep. 0878, rozdielny je len text už so slovenským kruhopisom: FELICITÁS na vych. Baňskej Bystrici * dok. a zák. sl. zed. Napriek tomu, že táto lóža evidentne nadväzovala na bývalú uhorskú slobodomurársku lóžu, nie je dôvod označovať ju ako maďarskú. Pracovným dňom tejto lóže bol každý druhý štvrtok v mesiaci.

Odtlačok pečiatky lóže Felvidék.

Jej členovia sa stretávali v evanjelickom dome na Hornej ulici. V roku 1936 k tomuto osvetovému spolku patrili v Banskej Bystrici také významné osobnosti akými boli lekár MUDr. Ferdinand Karvaš (1892-1945), ktorý bol ako obeť fašistických represálií popravený 9. januára v Nemeckej; významný akademický maliar Július Flaché (1892-1967); Kletus Bulla – riaditeľ firmy Union vo Zvolene; banskobystrický fabrikant Karol Beniač a jeho syn a ďalší. V roku 1936 mala slobodomurárska lóža „Felicitas“ v Banskej Bystrici 31 členov. Po Mníchove autonomistická vláda na Slovensku zakázala slobodomurárske hnutie a slobodomurári prácu vo svojich lóžach prerušili. V roku 1947 na krátky čas obnovili svoju činnosť, ale na začiatku päťdesiatych rokov ju aj ukončili.

Po celú existenciu slobodomurárskeho hnutia v Banskej Bystrici patrila do jej radov intelektuálna špička banskobystrického obyvateľstva, ktorá sa nadchla ideálmi slobodomurárskeho hnutia. Banská Bystrica zohrávala dôležitú úlohu vo vývoji slobodomurárstva na území Slovenska od 18. storočia až do konca prvej polovice 20. storočia.

Vladimír Sklenka, foto: Jana Bedríková

LITERATÚRA:

1. Namens – Verzeichnis der Freimauer – Grossloge von Ungarn für die drei Johannisgrade und der unter Ihrem Schutze Arbeitenden Johannis-FRM\-Logen für das Mr\- Jahr 1883-1884. Budapest: 1883, 88 s.

2. Namens – Verzeichnis der Freimauer – Grossloge von Ungarn für die drei Johannisgrade und der unter Ihrem Schutze Arbeitenden Johannis-FRM\-Logen für das Mr\- Jahr 1884-1885. Budapest: 1884, 88 s.

3. Die Freimaurergrosloge „Lessing zu den drei Ringen in der Tschechoslowakischen Republik“ – Mitglieder-Verzeichnis 1936-1937. Prag: 1937, 138 s.

4. Verfassung der Freimaurer-Grossloge „Lessing zu den drei Ringen“. Prag: 1937, 88 s.

5. JAVOR, Martin: Slobodomurárske hnutie v Banskej Bystrici. In: Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I. Banská Bystrica: 2005, s. 206-216.

6. LENNHOFF, Eugen: Svobodní zednáři. Praha: 1993, 319 s.

7. LIPTÁK, Ľubomír: Slobodní murári na Slovensku v období dualizmu. In: Historický časopis, roč. 39, č.1, 1991, s. 28-48.

DEJINY SLOBODNÉHO KRÁĽOVSKÉHO MESTA BANSKÁ BYSTRICA

Z majstrovského pera Emila Jurkoviča vám dnes prinášame úryvok z kapitoly, ktorá nám približuje veci spájajúce občana Banskej Bystrice s každodenným životom. Napriek tomu, že hovoríme o každodennom živote, boli to veci, zariadenie, oblečenie nie úplne „bežné“. A práve to charakterizovalo občanov mesta a dávalo im osobitosť v priebehu stáročí.

DOMY, PRÍBYTOK A JEHO ZARIADENIE, ODEV, KLENOTY, SLUŽOBNÍCTVO

Pri posudzovaní vnútorného zariadenia meštianskych domov sa na prvom mieste musíme vyjadriť k nábytku. Podľa svedectva pozostalostných inventárov mali mešťania v domoch naozaj veľké imanie. Pri zariaďovaní domu pritom nezohrávalo úlohu ani tak pohodlie, ako účelnosť. Táto bola naviac podriadená nielen obmedzeným priestorom v dome, ale aj všeobecnej mienke, ba možno aj nariadeniu mestskej rady, ktoré regulovali všetky pravidlá. Až do 18. storočia sa takmer vôbec nestretávame s lešteným nábytkom. Takmer vždy sa totiž hovorí len o posteliach, skriniach, truhliciach, stoloch, ktoré sú namaľované jednoducho nazeleno, hnedo a čierno. O čalúnenom nábytku sa inventáre takmer vôbec nezmieňujú. Nanajvýš sa sem-tam vyskytne nejaké kreslo alebo pohovka.

Najmódnejším kusom nábytku bola posteľ s baldachýnom, ktorá zaberala takmer celú polovicu izby. Niekedy na nej nájdeme aj záves z kvetovanej tkaniny. Postele boli neraz umeleckými dielami, ako to dokazujú aj inventárne opisy. Nevieme však, v akom smere sa uplatnil jemnejší vkus majiteľov – či šlo o vyrezávané alebo maľované ozdoby. Okrem baldachýnových postelí sa môžeme stretnúť aj s prenosnými poľnými lôžkami (Spannbett) a mrežovanými postieľkami slúžiacimi deťom (Gatterbett).

V nábytkovom inventári nikdy nechýbal stôl; jeho pomenovanie sa líšilo podľa tvaru a účelu: Schenktisch, Rundtisch, Tafeltisch. Niekedy býval pokrytý aj bridlicou, dokonca sa stretávame aj s mramorovou doskou. Na odkladanie šiat a bielizne slúžili skrine (Kleiderkasten) a truhlice (Kleyder Truhen). Skrine boli niekedy aj dvojdverové, ba aj ozdobené vykladaním; v intarzovaní boli tunajší stolári skutočnými majstrami.

Stoličky boli buď jednoduché, alebo ozdobné – s vyrezávanými a prebíjanými operadlami, na ktorých sa zvykol skvieť aj rodinný erb. Inokedy sa už stretávame aj s čalúnenými stoličkami. Pohodliu slúžili veľké kreslá (Lahn Stiel), pohovky (Lahn Bank, Rubbank), z ktorých však aj v bohatších domoch nájdeme sotva viac než jeden alebo dva kusy. Čalúnenie skôr nahrádzal vankúš, ktorý sa v prípade potreby mohol prekladať z jednej stoličky na druhú.

V bohatších domoch nesmela chýbať skriňa na poháre (Speisstock); do nej sa ukladal riad a stála vo výklenku v stene, ktorý bol vyhĺbený práve na tento účel. Zriedkavejším kusom nábytku bola písacia skrinka (Schreibkastl) a písací stôl, na ktorý sa zvykol umiestňovať aj osobitný podstavec (pulpitus).

Vzdelanostnú úroveň meštianstva dokazuje to, že duševnú potravu si nachádzalo aj vo vlastných domoch v podobe menšieho alebo väčšieho počtu kníh.

V kruhoch protestantskej inteligencie nikdy nemohla chýbať Biblia a postily, ale vzhľadom na dávne časy vieme aj o veľmi pekných knižných zbierkach, ktoré sa nachádzali v niektorých rodinách. V toľkokrát citovanej Haasovej pozostalosti sa uvádzajú tieto knihy: 3 Biblie, postily, kázne, modlitebné knihy a meditácie, Židovské starožitnosti Josepha Flavia, cirkevné dejiny, kozmografia, Spiegl der Hauszucht, Miliov a Jensiov Seelenschatz, Berrhardiov Haus und Kirchens schatz, Bekandtnuss vom heil. Nachtmal, Menschenspiegl od Neandera, Sünderspiegl od Schvanscollia, Vom ewigen Leben a podobné diela s pietistickým obsahom. Cenným kúskom bolo Sväté písmo z Höfflingerovej pozostalosti viazané do strieborných dosiek s hmotnosťou 3 hrivny 10 lótov v cene 90 zlatých. Ostatné knihy boli ocenené na 36 zlatých, t. j. ich hodnota bola len o 1 zlatý 20 grajciarov nižšia ako hodnota nábytku. Majiteľ vlastnil aj Bontifiniovo dielo. Najbohatšou bola knižnica rodiny Meerwaldtovcov; v nej sa nachádzalo 55 kníh foliantového formátu, 303 kníh oktávového a kvartového formátu.

Skutočnou raritou boli nástenné zrkadlá; v pozostalostných inventároch, ktorých sa nám zachovalo veľa, nájdeme len zopár kusov. Nemenej vzácne boli aj hodiny. Príležitostne sa využívali španielske steny.

Najurodzenejší mešťania si zvykli zdobiť izbové steny obrazmi. Boli to jednak rodinné portréty, ale aj obrazy s biblickým motívom a len veľmi zriedkavo aj s mytologickým alebo iným námetom. Takéto diela nachádzame v slušnom počte v Morgenthalerovej či Haasovej pozostalosti alebo v dedičstve ďalších popredných rodín. Tak napríklad v Haasovom inventári sa nachádza 9 krajiniek, podobizeň Filipa Morgenthalera a jeho dcéry (neskôr v majetku banskobystrického mestského múzea), obraz Paggeho a jeho manželky, portréty (Mahlwerk) Maximiliána II., Mateja II. (?), Ferdinanda I., Eliáša Wagnera (tunajší hlavný duchovný, zomrel v roku 1622), Gabriela Betlena, ďalej História Marty, Trpiaci Kristus, Kristovo pokušenie, 10 kusov menších obrazov namaľovaných na pergamen – 7 kurfirsti, Márnotratný syn, Andromeda, Muž s ovcou na puste. V inventári z roku 1580 zasa nachádzame tieto obrazy: portréty Jána Haupta a španielskej cisárovnej, Ecce homo, Mária so spiacim Jezuliatkom, Sv. Ján. V inventári z roku 1711 sú zaevidované tieto 3 obrazy: Mária Magdaléna, Kríž a Posledná večera, ktorá však bola ocenená iba na 60 denárov.

V meštianskych domoch sa ešte zriedkavejšie než s obrazmi stretávame s kobercami a obrusmi (Turkisch Tisch, Teppich). Najviac je ich zaznamenaných v inventári Michala Haasa z roku 1635. Medzi nimi sa nachádza turecký koberec, perzský koberec (v hodnote 15 zlatých) a ešte ďalších 6 kusov, ktorých hodnota sa pohybuje od 3 do 8 zlatých. V tomto inventári sú taktiež uvedené aj prikrývky a medvedie kožušiny.

Už o prepychu však hovoria a meštianske potreby ďaleko presahujú tapisérie (Spalier), ktoré kryli izbové steny od podlahy do určitej výšky po celej ich šírke. Tak vlastne nahrádzali drevené obloženie, ktoré tak veľmi obľubovali Nemci.

Inventáre 18. storočia však už hovoria o ozdobnejších nábytkoch; aj ich stvárnenie je umeleckejšie a nákladnejšie. Namiesto farby sa začal objavovať fornier, namiesto tvrdých stoličiek nastúpili čalúnené kreslá a pohovky. Odchádzali aj baldachýnové postele. Častejšími sa stávali komody, písacie stoly, skrinky na fajky, kartárske stoly, rozkladacie okrúhle a obdĺžnikové obedové stoly, pozlátené zrkadlá, resp. zrkadlá v dubových rámoch, vitríny (Glasskasten), obrazy, sochy, ozdobné španielske steny atď. Treba však poznamenať, že mešťania ešte aj dlho potom zotrvali pri pôvodnej jednoduchej móde a len pozvoľna prepúšťali miesto jednotlivým módnejším a pohodlnejším kusom nábytku.

Akoby rámcom uvedeného izbového zariadenia boli steny vybielené vápnom. Pomerne skoro sa však už začíname stretávať aj s maliarmi izieb; z toho dedukujeme, že sa pomaly presadzovalo aj maľovanie izieb. Jednotvárnosť komnát však niekedy spestrovali aj farebné okenné tabule alebo farebné a kvetované záclony zavesené pred nimi. Na pozorovateľa museli veľmi dobre pôsobiť mohutné izbové klenby. Tie podľa všeobecne rozšíreného vkusu renesančnej architektúry bolo obvyklé krášliť rôznymi reliéfmi. Pri nich môžeme natrafiť na bohatú rozmanitosť, aj keď najčastejšie sú dekorácie z hviezd zoskupené okolo záverečníka a fantastické kvetované okrasy, ktoré lemujú letopočet stavby domu a niekedy aj iniciály staviteľa, resp. jeho majstrovskú známku.

Podlaha bola oddávna vykladaná tehlami, ale tie už v priebehu 17. storočia prepustili miesto dreveným doskám, ktoré sa ľahšie čistili a udržiavali.

Prestieranie bolo rovnako jednoduché ako samotný nábytok. Je príznakové, že aj v bohatších meštianskych domoch pozostávalo len z niekoľkých kúskov. Bolo to iba niekoľko plátenných a činovaťových obrusov, čo sa v tejto kolónke uvádza v obvyklých inventároch. Iba v najurodzenejších domoch nájdeme aj damaskové prestieranie – obrusy a utierky – zdobené čipkami a strapcami podľa nizozemských vzorov. Haaseho inventár uvádza nasledujúce kusy: 1 damaskový obrus, holandská práca. Z hrubého damasku obrus. 4 damaskové obrusy s čipkou, 5 rovnakých bez čipky. Činovaťové obrusy, 2 s čipkou a jeden so strapcami. 6 širokých damaskových stolových obrúskov bez čipiek. 4 široké bavlnené utierky s čipkou z činovate. V ďalšom inventári sa nachádza 22 obrusov s čipkami a strapcami alebo bez nich.

Veľmi nezvyčajným typom takéhoto obrusa bol plátenný alebo damaskový obrus nazývaný Facetl alebo Facinetl, ktorý bol po obvode tiež zdobený čipkou alebo strapcami. Už sa však nedá zistiť, či sa používal osobitne, alebo bol iba módny doplnok prestretý na iný obrus. Niekedy na ňom boli kvety vyšívané hodvábom a zlatými niťami, inokedy zasa na jeho výrobu použili jemnú čipkovanú tkaninu, ktorá zvykla byť tiež vyšitá farebnými hodvábnymi stužkami.

Po umývaní sa používali uteráky buď na celú, alebo polovičnú šírku. Pri kúpaní sa zasa používali kúpeľné plachty slúžiace len na tento účel.

Aj v lepšie situovaných, dokonca aj vo vyslovene bohatých rodinách sa nachádza

nápadne málo mužskej a ženskej spodnej bielizne. V inventári, ktorý bol v roku 1691 zostavený v istom urodzenom dome, nájdeme len 9 mužských košieľ a 7 spodných nohavíc. V Haaseho inventári nájdeme tiež iba 9 mužských košieľ. Lepšie vybavený je ženský bielizník. V Haaseho inventári sa nachádza 19 ženských košieľok, 16 párov pančúch a pletených košieľok, 11 viest; zato však v ňom nájdeme len jednu bielu spodničku a nočný čepiec. V ďalšom inventári inej bohatej panej nájdeme iba 7 košieľok, 6 viest a iba 5 vreckoviek – aj z nich bola jedna už potrhaná a ďalšia taká ozdobná, že mohla slúžiť len na tento účel.

Posteľnú bielizeň zvykli inventáre opisovať dvoma slovami – Unterbett a Oberbett. Pod prvým termínom sa rozumelo vlastné lôžko pozostávajúce z matraca a spodnej periny (Ledenpolster), ktoré sa pravdepodobne umiestňovali priamo na voľne uloženú slamu, pretože vrecia na slamu sa nikde nespomínajú. Toto všetko prikrývala plachta so strapcami alebo s jednoduchým okrajom (Leilach). Oberbett pozostával z periny odenej do obliečky (Blumen Züchen) vyšívanej jedno-, dvoj- alebo trojfarebnou kvetovanou stužkou, ďalej z ležoviska a prikrývky (Paplan).

Na všedné používanie mešťania mali poruke cínové a hlinené nádoby, z ktorých boli podľa inventárov nazhromaždené ozajstné zbierky. Pre trvácnosť sa takto hromadili najmä cínové nádoby, ktoré sa dedili z otcov na synov. S porcelánovým a skleným riadom sa začíname častejšie stretávať až v 18. storočí. Vtedy sa prvýkrát objavujú polievkové porcelánové misy, kanvice na kávu a mlieko, šálky zdobené kvetovanými vzormi alebo jednoducho čisto biele, čokoládové hrnčeky, šálky na omáčky, taniere a umývadlá. Podobne je to aj so sklenými nádobami. Mnohokrát sa už vtedy môžeme stretnúť s fľašami, pohármi na víno a likér, hoci predtým bol aj jediný pohár v inventári domu skutočnou vzácnosťou.

Z cínových nádob sa najčastejšie vyskytuje plytký tanier (Scheibe) a hlbší tanier na polievku (Teller), džbány, poháre, misy, kanvice, soľničky, svietniky, misky na ovocie (confect) atď., na ktoré si bohatší vlastníci neraz dali vyryť rodinné erby alebo heslá, kým tí chudobnejší si vygravírovali aspoň svoje mená. Ostatne cínové nádoby sú všade v takom počte, že zostavovatelia inventárov ani nepovažovali za potrebné jednotlivo vymenovať všetky kusy a evidovali ich len podľa hmotnosti alebo po tuctoch. Napríklad v Haasovom inventári sa nachádzali 4 tucty a 10 kusov plytkých tanierov. V inventári Michala Jána Höfflingera zasa bolo 21 tucta menších misiek s hmotnosťou 98 funtov, tucet väčších s hmotnosťou 48 funtov a pol tucta ešte väčších mís s hmotnosťou 351 funta. Ďalej tam boli 3 tucty a 11 kusov tanierov s hmotnosťou 6 funtov, osobitne ďalšie taniere a misy s hmotnosťou 21 funtov, k tomu patrili aj viaceré drobné riady – svietniky, soľničky, krhličky, tanieriky atď.; táto časť pozostalosti vážila dovedna 304 funtov a bola ocenená na 164 zlatých 16 denárov, keď na funt riadu sa počítalo 54 denárov.

Meď slúžila skôr na kuchynské účely, hoci sa stretávame aj s medenými lyžicami, misami na jedlo a soľničkami. Z medi sú však zhotovené skôr chladiace dieže, lieviky, kotlíky, mútovníky, tortové formy, kanvice, umývadlá, nádoby na pahrebu, ohrievače perín, naberačky a varechy. Inventáre aj tieto predmety oceňujú podľa váhy, keď na funt medeného riadu počítajú 33 – 48 denárov. V Höfflingerovej pozostalosti nájdeme aj medenú vaňu, ktorá vážila celé dva metráky; to však musíme chápať skôr ako ojedinelý úkaz. Okrem spomínaných riadov existovali aj mosadzné riady – mažiare, váhy, svietniky, štipce na sviečky atď.

Aj zariadenie kuchyne sa výrazne líšilo od dnešného štandardu. Vo veľkom počte sa v nej nachádzali hrnce, menšie aj väčšie pekáče, kotly, kumharty a držiaky na kotly, korytá, drevené taniere, dlhšie aj kratšie ražne, sitá, hrnčeky a drevené nástroje.

Pri slávnostných príležitostiach sa otvorili maľované, leštené a morené kredence a objavil sa rodinou žiarlivo strážený drahý príbor. Mešťan doň ukladal svoju nadbytočnú hotovosť a neočakávané príjmy, ak ich nemohol vložiť do poistených úverov alebo nehnuteľností. Mal dosť príležitostí, aby si zakúpil prekrásne kusy, pretože tunajší uznávaní zlatníci aj zlatnícki majstri zo susedných banských miest vždy mali v sklade bohaté zásoby všetkého druhu slúžiace chúťkam nielen tunajších zákazníkov, ale aj klientov zo vzdialenejších končín. Tak sa aj do chudobnejších rodín dostalo niekoľko strieborných pohárov, soľničiek alebo misiek. O to viac ich však nájdeme v lepšie situovaných rodinách. Môžeme to vidieť napríklad v pozostalostnom inventári tunajšieho slovenského duchovného Mateja Furtiniho (1676) či o niečo prv v dedičskom inventári Juraja Weisspachera (1633), kde nájdeme pomerne veľa mís (väčšie Schauschüssl), strieborné pokály, čaše, príbory, šálky a ozdoby na stôl.

Menej bohatý, ale rozhodne umelecký ráz musel mať príbor z roku 1680, v ktorom sa podľa inventára nachádzali šálky z pozlátenými stopkami, kalichy s podstavcami (Kelchbecher), lemované čaše (Einsetzbecher) a strieborné lyžice.

V inventároch z 18. storočia už cennejšie predmety, s ktorými sme sa ešte predtým bežne stretávali, však začali chýbať. Už nám neuvádzajú vzácne misy, pokály, pásy alebo drahé zbrane. V bohatších zostavách miesto strieborného riadu zabral porcelán a sklo. Strieborné príbory síce ostali, ale zvyšok zmizol. Namiesto toho sa vo veľkom množstve objavujú ozdobné predmety, prstene, náušnice, gombíky, retiazky, zriedkavejšie aj kríže a náramky.

Stále kontakty, ktoré vo všeobecnosti jestvovali medzi banskými mestami a Nemeckom a mestá ich udržiavali po celé stáročia s ohľadom na obchodné a príbuzenské vzťahy, vplývali aj na tunajšiu kultúru, životný štýl a prostredníctvom toho aj na módu v odievaní. Zámožnejší z tunajších obyvateľov dali synov vyštudovať v Poľsku a Nemecku. Tí si vedno s náukami osvojili aj tamojší životný štýl, keď sa tam nezriedka aj oženili a tak opäť a opäť posilňovali staré zväzky, ktoré ich rodiny po celé generácie zachovávali k tamojšiemu kraju. Nie sú zriedkavé prípady potvrdzujúce nikdy nevyhasínajúce vzájomné styky – majetok tunajších rodín po ich vymretí dedili príbuzní z nemeckých krajín, ktorí sa tu potom usádzali a tak znova oživovali vzájomné väzby, ktoré sa už začali uvoľňovať. Navonok sú tieto kontakty veľmi viditeľné na odeve mužov a žien, ktorý ostal trvalo nemecký dovtedy, kým obchodné a pokrvné zväzky neochabli tak, že napokon definitívne zanikli.

Najsilnejšie trvali tieto prejavy dovtedy, kým sa samotní mešťania venovali baníctvu a predaju vyťažených rúd. K postupnému útlmu tejto aktivity dochádza vtedy, keď sa baní najskôr zmocnili Thurzovci a Fuggerovci a po nich komora. Vtedy nielenže ustalo prisťahovalectvo zo zahraničia, ale práve naopak – viacerí sa rozhodli navrátiť späť do svojej pôvodnej vlasti. Osihotení Nemci ešte istý čas odolávali čoraz silnejšiemu vplyvu okolitých Slovákov a Maďarov. Z roka na rok však chradli, strácali výsadné postavenie, ktoré predtým zaujímali na politickom a spoločenskom poli. Museli sa deliť o svoje práva s tými, ktorých zvykmi a jazykom predtým opovrhovali...

V najstarších časoch to teda bol jedine nemecký odev, ktorý bol módnym rovnako pre mužov, ako aj pre ženy. Vďaka nie celkom dobrovoľným kontaktom so sedmohradskými kniežatami sa postupne začína objavovať aj uhorská móda. Krajčírsky cenový výmer predložený mestskej rade v prvom decéniu 18. storočia už ani vôbec neuvádzal cenu za ušitie nemeckého odevu – človek, pokiaľ sa čo i len trocha chce mať k svetu, nemôže predsa chodiť v šatách nemeckého strihu... Mužský odev na základe starej nemeckej módy pozostával z trojštvrťových nohavíc, pančúch, vesty, kabáta (Leibröckel), voľného súkenného plášťa a klobúka, ktorý bol neraz najcennejším kusom celého odevu. Súkno, ktoré sa do Banskej Bystrice spravidla dovážalo z Moravy a zo Sliezska, predovšetkým z Meziříčí, sa mnohokrát používalo aj v krikľavých farbách – v modrej, červenej a fialovej. Do mesta si muži obúvali topánky (Schuhe), na cesty si však brali čižmy.

Od 16. storočia sa však popri nemeckej či dokonca francúzskej móde začínala čoraz viac presadzovať aj uhorská móda. Časté boli už zmienky o líščích farebných polhalienkach, ktoré krajčíri po čase začali šiť podľa poľskej módy ako úplne dlhé, siahajúce až po členky. Farebné boli aj nohavice.Podľa istého listu z roku 1586 slávnostný odev pozostával z nohavíc, vesty s rukávmi, polhalienky – v tomto prípade šarlátovej farby, ktorú bolo zvykom počas obeda vyzliecť. Z posledne menovaného odevu možno dedukovať, že aj predchádzajúce dva kusy slávnostného odevu mali uhorský strih a boli slušivej šarlátovej farby.

V rovnakom čase sa začala šíriť aj uhorská ženská móda, v ktorej mnohoraké využitie nachádzal viacfarebný hodváb, zamat, damask, kožušina, lemovka a čipka. Menej bohaté meštianky nosili silno zošnurované súkno z Meziříčí, Púchova, ba občas až z Nizozemska.

Veľkú cennosť na ženskom odeve neraz tvoril opasok, ktorý bol veľakrát vyrobený len z farebného hodvábu, ale nezriedka bol veru výtvorom zlatníckeho majstra. Aj v najstarších dokumentoch nášho archívu zo začiatku 16. storočia sa stretávame so zmienkami o takýchto pásoch. A odvtedy už opasok predstavoval cenný stály doplnok ženského a mužského odevu. Niekedy len jeho spona bola zlatníckou prácou, inokedy však ňou bol celý opasok. Pás dokonca zdobil aj odev čeľadníctva: odkazovateľ istého testamentu chcel pravdepodobne veľmi odmeniť prácu svojho čeľadníka, pretože mu zanechal 6 lótov striebra, aby si z neho dal urobiť pekný opasok.

Prepych najviac odzrkadľovali mužské baranice a ženské klobúky, šatky a čepce, ktoré v dnešných cenách stáli takmer neuveriteľne veľa. V inventári istého muža z roku 1685 napríklad nájdeme soboliu baranicu v hodnote 10 zlatých 80 denárov, keď druhá, trocha poškodená, mala napriek tomu stále hodnotu 36 zlatých atď. Je neuveriteľné, ak čítame, že v roku 1641 ocenili jeden hodvábny ženský klobúk vykladaný perlami na 100 zlatých.

O nič menej ozdobná bola aj šatka na slávnostné príležitosti. Jej základnú tkaninu zvyčajne vyrobenú z hodvábu alebo čipkovanej látky bolo zvykom ozdobiť výšivkou z farebného hodvábu a striebornými a zlatými niťami.

Čepcová móda bola tiež veľmi premenlivá. Nosili sa ozdobné čepce vyšívané zlatom a striebrom; popri krásnych uhorských čepcoch sa nosili aj poľské zamatové a kožušinové pokrývky hlavy či švédske čepce, ktoré v inventároch vždy predstavujú vysokú hodnotu. Podľa osobitnej bystrickej módy sa vyrábali obľúbené pozlátené banskobystrické čepce (naisoller) aj v iných mestách.

K uhorskej a nemeckej odevnej móde sa nosila odlišná obuv – topánky a čižmy. Topánky nosili rovnako ženy aj muži. Mužské topánky boli v prednej časti vyhnuté, ako keby neboli zašnurované (Fliegelschuh). Zato topánky služobníctva a nižších vrstiev úplne priliehali k nohe (schuh ohne fliegl, sonsten Lackeischuh genannt). Na topánky si ženy aj muži občas upínali strieborné spony, kým horný okraj čižiem lemoval zlatý a strieborný motúzik.

Veľmi zriedka sa v inventároch stretávame aj s rukavicami. Dokonca aj v Schmeidlovom – inak veľmi dobre zásobenom – obchode sa z rukavíc nachádzali v roku 1603 v sklade len 4 páry. Nakoniec musíme spomenúť, že parochňová móda zo 17. storočia mala svojich prívržencov aj v Banskej Bystrici.

Detská móda sa podobala na módu dospelých. O osobitnom žiackom odeve sa hovorí až v 18. storočí. Obežník pátral po istom zbehnutom študentovi; ten mal v roku 1768 oblečený žltý kabát s líščou kožušinou, modré nohavice a čierne čižmy.

Na bohatstvo mešťanov veľmi zreteľne poukazuje množstvo klenotov uvádzaných v inventároch. Ostatne ich existencia poukazuje aj na tunajšie rozvinuté zlatnícke remeslo. V pozostalostných inventároch sú tieto uvádzané hneď na prvom mieste ako rodinné poklady a predmety majúce najväčšiu hodnotu. Jednotlivé rodiny vo veľkom množstve vlastnia prstene, náušnice, náhrdelníky, retiazky, náramky a gombíky dedené z generácie na generáciu; v príslušných súpisoch je každý kúsok ocenený a celok predstavuje hotové imanie.

Emil Jurkovič

VŠEOBECNÝ POHREBNÝ A POMOCNÝ SPOLOK V BANSKEJ BYSTRICI (1905-1934)

Počiatky pohrebných spolkov spadajú do obdobia 14. storočia, kedy si v mestách bohatší mešťania a remeselníci zakladali náboženské (pohrebné) bratstvá, ktoré odvodzovali svoj názov od mien svätých. Najstaršie bolo v roku 1349 Bratstvo božieho tela v Bratislave. Tieto bratstvá zakladali kaplnky a oltáre, zabezpečovali dôstojný pohreb a tiež podporovali pozostalých. V tejto oblasti rovnakú úlohu plnili aj bratstvá banícke. Z „bratskej pokladnice" podporovali okrem iného členov bratstva počas choroby, staroby, úrazu, vdovy a siroty po členoch a platili aj liečebné, pohrebné, či iné výdavky.

Odtlačky pečiatky Všeobecného pohrebného a pomocného spolku v Banskej Bystrici a jej okolia na dokumente z r. 1919 (hore) a 1933 (dole).

Pohrebné spolky mali aj v 19. a 20. storočí veľkú členskú základňu, aj keď treba dodať, že obľubu mali najmä v dedinskom prostredí. Čo sa týka počtu členov, v tomto období boli po hasičoch najpočetnejšie.

„Všeobecný pohrabný a pomocný spolok mesta Banskej Bystrice a jej okolia" bol založený 3. decembra 1905. Prvé stanovy spolku boli schválené 10. februára 1906, neskôr 18. mája 1914 bývalým uhorským ministerstvom vnútra a po vzniku Československej republiky ich v Bratislave 31. decembra 1922 schválilo aj ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska.

Hlavným cieľom spolku bolo pomáhanie jeho členov v prípade smrti, choroby a núdze. Išlo najmä o starostlivosť o chorých členov, v prípade úmrtia zabezpečenie pohrebu, podporu starých členov, vdov a sirôt po členoch spolku. Pohrebný spolok bol považovaný za menší vzájomný poisťovací spolok, keďže jeho úlohou bolo poistiť člena spolku pre prípad úmrtia.

Členom spolku sa mohol stať každý *„zdravý, bezúhonného života človek od 20 - 50 roku veku bez rozdielu pohlavia a viery, ktorý na území zvolenskej župy býva, pri vstúpení do spolku raz navždy 3 koruny zápisného zaplatí a prítomné stanovy zadržať sa zaviaže a neni členom iného podobného spolku".* Maloletí sa členmi mohli stať len so súhlasom rodičov.

Každý člen po tom, ako bol do spolku prijatý, dostal preukaz *(„knižôčku"),* ktorý obsahoval okrem osobných údajov jeho držiteľa aj stanovy spolku, údaje týkajúce sa zaplatenia zápisného a pohrebných príspevkov a potvrdenie o prijatí do spolku.

Príjem spolku tvorili jednak príspevky zo zápisného, pohrebné príspevky od členov spolku a prípadné milodary a pozostalosti a úroky.

Stanovy spolku ďalej uvádzajú, že na bezproblémové fungovanie bolo potrebné, aby mal spolok aspoň 500 členov. V čase schválenia stanov v roku 1922 bol schválený pohrebný príspevok v sume 3 koruny mesačne, čo bolo evidované aj v spomenutom preukaze spolku.

Čo sa týka sumy, ktorú mohli príbuzní zomrelého v tom čase získať, stanovy uvádzajú, že najnižší príspevok v tzv. I. triede bol 80 korún (v prípade ak spolku bol zaplatený príspevok vo výške 40 – 50 korún) a najvyšší 400 korún (v prípade ak spolku bol zaplatený príspevok vo výške 250 – 260 korún). Spomenutá najnižšia podporu mohla byť vyplatená aj v prípade, ak bol zomrelý aspoň rok členom spolku. Podporu si bolo potrebné vyzdvihnúť do troch mesiacov.

Predseda spolku, podpredseda, zapisovateľ (*„zápisník"*) a pokladník, ktorí stáli v čele spolku, ako aj členovia správneho a dozorného výboru, boli volení valným zhromaždením na obdobie 5 rokov. Predseda, zapisovateľ a pokladník dostávali za svoju prácu v spolku odmenu v celkovej výške 6 percent z hrubého obnosu pohrebných príspevkov.

V prípade možného rozpustenia spolku, čo by sa mohlo stať v prípade zníženia počtu členov, kedy by spolok nemohol plniť svoju činnosť, valné zhromaždenie má rozhodnúť nielen o jeho zániku ale aj o tom, ako sa má naložiť s majetkom spolku. Prednostne sa ním majú uhradiť príspevky, ktoré zaplatili členovia a zvyšok uložiť na kultúrne a vlastenecké ciele.

Činnosť spolku bola z dôvodu neplatenia členských príspevkov ohrozená už v roku 1930. Napokon bolo na 22. januára 1933 zvolané mimoriadne valné zhromaždenie, ktoré malo v programe aj likvidáciu spolku. Kvôli malej účasti členov však bolo presunuté o týždeň neskôr. Všeobecný pohrebný a pomocný spolok Banskej Bystrice a jej okolia zanikol po takmer tridsaťročnej existencii dobrovoľným rozchodom na základe uznesenia valného zhromaždenia spolku 29. januára 1933 a z evidencie spolkov bol vymazaný v roku 1934.

Ivana Dianová

Kde bol prvý výťah v Banskej Bystrici

Budovu oproti Prioru poznajú Bystričania pod názvom Porges palota. Nájdu v nej predajne, či rôzne služby. Voľakedy však celá budova slúžila ako nájomný dom.

Porges palota bola dostavaná a odovzdaná do užívania v roku 1912. Jej majitelia - manželia Porgesovci - sa však naplnenia svojho sna nedočkali. Obaja zomreli v priebehu výstavby.

Budovu projektovala aj stavala firma Payberger a od začiatku slúžila ako obytný priestor - byty v nej mali vysoké stropy, boli slnečné, priestranné a vzdušné a obsahovali kompletné príslušenstvo. Je jasné, že podobné bývanie si ani v tých časoch nemohol dovoliť hocikto. Po smrti oboch manželov sa nedokončená stavba dostala na dražbu a kúpili ju manželia Seidrterovi za 800 tisíc korún. Názov Porges palota však zostal po pôvodných majiteľoch, a tak ju poznajú aj dnešní obyvatelia Bystrice.

Porges palota na dobovej pohľadnici J. Kubiša.

V spodnej časti Porges paloty sídlil krajčír Ťažký, ktorý bol neskôr predsedom ONV, mäsiar Jančárek a mliekáreň.

Do budovy sa vchádzalo z Kukučínovej ulice, dnešný vchod bol vybudovaný oveľa neskôr. Do obdobia 50. rokov to bola najvyššia stavba v Banskej Bystrici a nachádzal sa v nej aj prvý výťah v našom meste: „Ako chlapci sme sa na ňom chodili potajomky voziť. Ak nás niekto prichytil, povedal som, že ideme za mojím kamarátom Lintnerom, ktorý býval na samom vrchu," s úsmevom spomína Jozef Kubiš.

Po znárodnení v roku 1948 prešla budova do národnej správy do bytového podniku. Neskôr to odkúpila Tesla a urobila v nej kancelárie.

Stojí za to spomenúť, že hneď vedľa Porges paloty stálo pohostinstvo s názvom Na potôčku, ktoré vlastnil Galamboš a neskôr Sútovský. Ten bol majiteľom hostinca Pod zeleným stromom, čo je vlastne dnešný Park.

Martina Kašiarová a Jozef Kubiš

AKO LÁSKA K OPERÁM MÔŽE PREKONAŤ AJ VOJENSKÉ PERIPETIE

V rokoch 1919 -1924 pôsobil v Banskej Bystrici ako kapelník vojenskej hudby Bedřich Holeček (9.6.1882, Praha - 17.12.1942, Brno), ktorý do mesta prišiel už ako uznávaná hudobná autorita, skúsený divadelný a orchestrálny dirigent a vojenský kapelník s rozsiahlymi známosťami s významnými hudobnými osobnosťami.

Bedřich Holeček, vojak, hodobník.

Študoval na konzervatóriu v Záhrebe, kde pôsobil ako huslista a neskôr ako dirigent divadelného orchestra. V rokoch 1908 - 1913 bol šéfom a dirigentom opery Mestského divadla na Královských Vinohradoch, ďalší rok pôsobil ako riaditeľ bosnianskej opery v Sarajeve. Počas 1. svetovej vojny od roku 1915 bol domobrancom p.pl. 51 v Prahe. O jeho hudobných kvalitách vypovedá aj osvedčenie (Zeugnis), ktoré mu 9.2. 1916 vystavil známy kapelník vojenskej hudby p.pl. 51 v Prahe Karl Bock. Píše v ňom, že dom. slob. Friedrich Holeček, ktorý v súčasnosti slúži u p. pl. 51, hrá na husle a je vynikajúcim klaviristom, okrem toho je aj mimoriadne zručným dirigentom a inštrumentátorom pre sláčikový aj dychový orchester, preto ho ako obratného a schopného vojenského kapelníka môže čo najvrelejšie odporúčať. Holeček bol neskôr vojenským kapelníkom na rozličných miestach, najdlhšie v Lubline.

Jeho skúsenosti a hlavná orientácia na hudobno-javiskovú produkciu sa uplatnila aj v Banskej Bystrici. Hneď po nástupe do funkcie kapelníka vojenskej hudby p.plk. 16 v Banskej Bystrici od 1.7. 1919 začal organizovať Divadelné združenie, s ktorým by mohol naštudovať a predviesť operné a operetné tituly, samozrejme, spolu s vojenským orchestrom. Podporovala ho v tom aj manželka Ella (Alžbeta) Holečková, rod. Küpferová, ktorá bola výbornou sopranistkou a stvárnila titulné postavy v jeho inscenáciách.

Bedřich Holeček (pri klavíri) pri opernej skúške. Pri klavíri v šatke manželka Ella.

Ako sme počas výskumu tohto obdobia zistili, mohol sa spoľahnúť aj na ďalších dobrých hudobníkov, ktorí prišli za ním do Banskej Bystrice po prepustení z Mestského divadla na Královských Vinohradoch v Prahe a tu sa zamestnali ako vojenskí hudobníci alebo pôsobili v civilných zamestnaniach. Banskobystrickému obecenstvu sa súbor predstavil 6.10. 1920 operetou Rudolfa Piskáčka Osudný manéver. Mala šesť repríz a dve predstavenia v Martine. Zo ziskov si mohol dovoliť pripraviť premiéru opery Carmen už o dva mesiace (6. 12. 1920) a urobiť tak predvianočnú radosť bystrickému publiku. Do roku 1923 predviedol ďalších šesť diel, opery V studni (Vilém Blodek, 1922), Traviata (Giuseppe Verdi, 1923) a operetu Fatinica (Franz von Suppé, 1922). Operetu Barón Trenk od Felixa Albiniho a Traviatu Giuseppe Verdiho mal Bedřich Holeček v repertoári už ako dirigent v Mestskom divadle na Královských Vinohradoch v rokoch 1909 – 1913. Tu sa vo funkcii dirigenta striedal najmä s Rudolfom Piskáčkom, ktorého operetu Osudný manéver uviedol v Banskej Bystrici ako prvú.[1] Divadelné združenie hrávalo v sále katolíckeho spolku a jeho predsedom sa stal mešťanosta Július Cesnak. Mal veľkú snahu postaviť v meste divadelnú budovu, to sa však uskutočnilo až o niekoľko rokov neskôr.

Medzitým však nastali presuny vojenských plukov a posádok v rámci mierového usporiadania nového Československého štátu. Koncom roka 1920 prevelili B. Holečka ako kapelníka k hudbe 25. pešieho pluku do Lučenca. Dovtedajší kapelník František Eismann, ktorý v Lučenci pôsobil od 26.9. 1919 do 1.7. 1937, sa stal Holečkovým zástupcom. Holeček však pokračoval v nacvičovaní hudobno-divadelných inscenácií v Banskej Bystrici a svoje pôsobenie v Lučenci využil na skvalitnenie hudby 25. pešieho pluku tak, že o krátky čas mohla verejne vystupovať. Zároveň sa mu podarilo vymôcť, že mohla účinkovať aj pri jeho produkciách v Banskej Bystrici. Po preložení vojenskej hudby 26. pešieho pluku z Banskej Štiavnice do Banskej Bystrice 25. novembra 1921 zostal Holeček jej kapelníkom až do svojho odchodu do Bratislavy začiatkom roku 1924.

Banská Bystrica sa s Bedřichom Holečkom lúčila veľmi ťažko. Svojím umením, organizačnými schopnosťami a ľudskými kvalitami si získal domáce publikum a tlač už v roku 1920 okrem iného komentovala skutočnosť, že na jeho predstavenia chodili nielen Slováci a Česi, ale aj Maďari, a že tieto predstavenia zohrali významnú úlohu aj pri stmeľovaní národností v meste.[2] Od roku 1924 bol zástupcom, neskôr šéfom Opery Slovenského národného divadla v Bratislave, v rokoch 1927-1938 krátko pôsobil vo Východoslovenskom divadle v Košiciach, potom bol správcom, dirigentom a napokon riaditeľom Radiojournalu v Košiciach.

Posledné roky života pracoval v rozhlase v Prahe a v Brne. V zbierkovom fonde Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici sa nachádzajú mnohé dokumenty týkajúce sa B. Holečka, korešpondencia s významnými osobnosťami, informácie o jeho koncertoch, ale aj notový materiál spevohry *Tajemná mise*, ktorej autor libreta a hudby je B .Holeček. Jej premiéra bola v Košiciach 15.2. 1928. V tom čase však už v Banskej Bystrici pôsobil jeho nástupca Václav Novotný, ktorý s vojenskou hudbou pripravil Bystričanom mnohé vynikajúce koncerty. O ňom však bude reč už inokedy.

Marianna Bárdiová

Poznámky:

[1] In Čvrtstoletí Městského divadla na Král. Vinohradech (1907-1932), Praha – listopad 1932 (Knihovna Divad. ústavu Praha, 669 MBa 201/75).

[2] Hronské noviny, 1920, č.51. In Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica.

Známa i neznáma Banská Bystrica

Námestie malo mnoho zaujímavých budov, ktoré si zasluhujú pozornosť. Spomeňme napr. budovu divadla, ktorá bola postavená vo dvore radnice v rokoch 1840 – 1841. V bystrickom týždenníku Beszterczebánya és vidéke sa písalo, že vtedajší mešťanosta Jozef Glabits použil istý trik, aby získal finančné prostriedky na stavbu divadla. Dal preto odhlasovať mestskej rade a schváliť dvorskou komorou plán stavby novej väznice na dvore mestského domu. Väznica bola postavená len v skromných rozmeroch a ostatné finančné prostriedky s doplnením peňazí získaných zbierkou poslúžili na stavbu „dvorného divadla“ . Bolo jednoduché, malo riadne javisko, dve šatne a hľadisko pre 300 osôb s lóžami i galériou. Javisko bolo opatrené spúšťacou oponou s obrazom Olympu, ktorý namaľoval profesor kreslenia Raun. Prvé predstavenie sa konalo 20. novembra 1841. Odvtedy hrávali v ňom rôzne nemecké, neskoršie i maďarské kočovné spoločnosti a občas aj miestni ochotníci. Okrem toho bývali v budove aj koncerty, napr. 14. februára 1908 bol veľký koncert spevácko-orchestrálny, ktorého hlavným bodom bolo prednesenie kantáty Viliama Figuša-Bystrého „Az egri lány“. Figuš v tej dobe už pracoval ako učiteľ v Banskej Bystrici a bol vedúcou osobnosťou hudobného života. Osvetlenie divadelnej budovy bolo do roku 1904 petrolejové, potom elektrické. „Kamenné“ divadlo od 8. novembra 1908 zaraďujeme do zoznamu tých veľkých divadiel, ktoré zničil požiar podobne ako v Prahe, Paríži a inde.

Mária Lásková

KAPITOLKY Z DEJÍN BANSKOBYSTRICKÉHO ŠKOLSTVA

Mesto Banská Bystrica od čias svojho vzniku významne zviditeľňovali najmä produkty bohatstva útrob okolitých hôr, hlavne meď a striebro, povesť ktorých bola vychýrená v celom európskom priestore. K tomuto *zviditeľňovaniu* postupne začali prispievať aj chýrne bystrické školy. Tieto počas viac storočí vďaka múdrym vzdelaným profesorom vypúšťali absolventov, ktorí sa tešili obľube a úcte nielen doma, ale i na zahraničných univerzitách.

Dnes sa mesto nemôže už pochváliť bohatstvom medi či striebra. Prostredníctvom svojich početných základných, stredných škôl, či fakúlt Univerzity Mateja Bela, Akadémie umení, či ďalších vyšších školských subjektov a zásluhou stoviek svojich pedagógov sa usiluje udržiavať a rozvíjať aspoň slávne tradície povestného bystrického školstva. V tejto rubrike Vám chceme približovať niektoré podstatnejšie stránky histórie banskobystrických škôl od čias stredoveku až po súčasnosť. (Podrobnejšie údaje a súvislosti, ktoré sa viažu k banskobystrickému školstvu pozri: MARTULIAK P.: Banská Bystrica kolíska vzdelanosti. Trian B. Bystrica 2005.)

1. časť. Začiatky banskobystrického školstva v stredoveku

Slávu mesta Banská Bystrica vyzdvihli, zakotvili a jeho úlohu v hospodárskom a spoločenskom živote Uhorska v zásade špecifikovali privilégiá kráľa Belu IV. z roku 1255. Ďalšia všeobecná prosperita mesta a okolia, oplývajúceho hlavne veľkým nerastným bohatstvom, bola do značnej miery priamo závislá od dobrej odbornej erudovanosti meštianstva a tým vlastne od úrovne školského vzdelávania. Vzdelávanie mestskej mládeže v stredoveku bolo úzko spojené s náboženskou výchovou a cirkevným životom vôbec. Odvtedy, čo cirkev v Banskej Bystrici získala svoju samostatnú farnosť, svojho kňaza a postavila svoj kostol, vznikla pri farskom úrade aj **farská škola.** Pôvodne na *farskej škole* vyučoval *plebán* (farár) žiakov čítať a písať v latinskom jazyku (ako úradnej reči), ako aj cirkevný spev. Postupom času si plebán na učiteľskú činnosť vyhliadol a pribral ďalšieho človeka.

V priebehu 14. a 15. storoča existovala v Banskej Bystrici, podobne ako v iných mestách, **mestská elementárna škola.** Na tejto škole sa deti popri latinčine učili čítať a písať aj v nemeckej reči. Mestská škola mala náboženský charakter, ale bola organizovaná a vydržiavaná zo strany mesta. Viac sa orientovala na prípravu žiakov pre praktické potreby v hospodárskom a spoločenskom živote mesta. Mala svojho osobitného učiteľa, či riaditeľa (nem. „Schulmeistra"). Niekedy vykonával aj kňazskú funkciu. V prípade potreby si mohol vydržiavať aj *pomocného učiteľa.* Prvý banskobystrický farár, zároveň aj učiteľ, ktorého poznáme, bol **Stephanus.** Jeho meno sa spomína v roku 1303. Druhým známym bol **Philippus,** o ktorom je záznam z roku 1332.

Počas vlády Mateja Korvína, častého to návštevníka Banskej Bystrice, začínajú prenikať na pôdu života mesta nové myšlienkové či kultúrno-spoločenské prúdy, spojené s nástupom **humanizmu a renesancie.** Prispievali k tomu aj čulé kontakty Banskobystričanov so západnými krajinami, najmä v čase vzniku a rozkvetu Thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku s centrom v Banskej Bystrici, ktorý svojou kvalitnou meďou a striebrom zásoboval takmer celú Európu.

V Banskej Bystrici v polovici 15. stor., popri elementárnej škole, vznikla aj *vyššia* ***mestská latinská škola*** s obvyklým prívlastkom ***partikulárna*** (v slov. *zvláštna, mimoriadna).* Vyučovali sa na nej predmety širšieho stredoškolského základu, dôležité pre uplatnenie sa absolventa na významnejších postoch súdobej spoločenskej sféry, ale najmä pre jeho ďalšie univerzitné štúdium. Absolventi tejto školy boli známi svojou kvalitnou pripravenosťou na zahraničných univerzitách okolitých európskych štátov. Ako prvý študent Jagelonskej univerzity v Krakove z Banskej Bystrice je známy už z roku 1452 Peter Schonel, syn Jána. Podľa dostupných prameňov je známe, že len do roku 1510 študovalo na tejto univerzite ďalších 18 Banskobystričanov.

Prvky humanizmu, ktoré sa šírili v Európe, medzi nimi najmä názory významného mysliteľa Erasma Rotterdamského, znamenali prelom vo vzťahu k stredovekej strnulosti a dogmatizmu, kliesnili cestu nastupujúcim reformačným prúdom, ktoré sa dostávali aj do banskobystrického prostredia. Podiel na tom mali jednak mestskí kupci, obchodujúci s Nemeckom, pracovníci či zamestnanci thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku ale tiež banskobystrickí študenti na univerzitách v Nemecku. Niektorí z nich, napr. Juraj Baumhäckel alebo Matúš Thome, priamo počúvali Lutherove prednášky a kázne. Pohybovali sa tu aj reformační kazatelia, napr. dvorný kazateľ manželky mladého panovníka Ľudovíta II. Jagelovského, kráľovnej Márie, pôvodne banskoštiavnický kňaz Konrád Kordátus, či jeho spoločník Ján Krysling.

Pavol Martuliak

70 rokov od smrti Martina Rázusa (1888-1937)

Rodák z Vrbice pri Liptovskom Mikuláši, syn chudobného garbiara a roľníka. Evanjelický kňaz, politik a spisovateľ, ktorého spájajú s Banskou Bystricou roky gymnaziálnych štúdií a miesto posledného odpočinku. Okrem Banskej Bystrice navštevoval aj gymnázium v Kežmarku a neskôr absolvoval teologickú fakultu v Bratislave. Jeden rok pobudol v škótskom Edinburgu, čo prispelo k jeho národnej orientácii, ktorá sa prejavila v jeho literárnej i politickej činnosti. Bol predsedom Slovenskej národnej strany a poslancom Národného zhromaždenia ČSR.

Martin Rázus bol všestranne zameraný autor, písal romány, eseje, ba aj divadelnú hru, no jeho doménou bola poézia. Pri spracovaní vojnových námetov nadväzoval na Hviezdoslava a Vajanského.

Ako vášnivý a spravodlivý kritik ideológie čechoslovakizmu a jej praktických dôsledkov hlavne v hospodárskej oblasti stal sa pre vládnuce kruhy nepohodlným. Jeho úprimné výzvy na skutočné bratstvo dvoch národov na princípe vzájomnej úcty a rovnocennosti sa nestretli s náležitým pochopením, čo v ňom vyvolávalo pocity zbytočnosti a nepotrebnosti.

V básnickej skladbe Stretnutie (1937), ktorá vyšla až po jeho smrti, dospel k veľmi krutej autocharakteristike:

„ Som zlý, keď bránim svoju krv i kosť,
zlý kňaz a tajov Božských znateľ,
zlý politik, zlý spisovateľ,
zbytočný človek, pozdný hosť."

Napriek trpkosti nad vlastným údelom vyjadruje presvedčenie o možných spoločenských zmenách a vieru v príchod spravodlivejších čias.

„ Ó, mati drahá, verte mi,
raz inak bude na zemi:
nová jar v behu stávekom,
keď človek bude človekom."

Ako evanjelický kňaz pôsobil Martin Rázus v rokoch 1913-1921 v Pribyline, kde sa mu narodil syn Martin a dcéra Elena. V rokoch 1921-1930 pôsobil v Moravskom Lieskovom, kde do rodiny pribudla dcéra Viera a posledné roky v Brezne. Jeho manželka bola Elena Zochová, dcéra Stanislava Zocha a vnučka Ctiboha Zocha. Martin Rázus zomrel v Brezne dňa 8. augusta 1937 len vo veku 49 rokov.

Pohreb sa konal v Brezne za účasti niekoľkotisícového zástupu ľudí a 47 duchovných. Potom previezli „telesné pozostatky veľkého mŕtveho do Banskej Bystrice, kde boli za prítomnosti asi 10 tisícového zástupu uložené do lona matky zeme."

Jeho najznámejší spomienkový dvojdielny román Maroško (1932) a Maroško študuje (1933) je vzácnym príkladom autorovej schopnosti pretaviť vlastné zážitky a spomienky z ťažkého detstva do presvedčivého umeleckého tvaru a ešte aj dnes, po toľkých rokoch má čo povedať čitateľovi, ktorý si nájde čas a siahne po tejto knihe.

Eva Furdíková

Neprávom opomínaný lesný inžinier Karol Kán (1867-1940)

Na banskobystrickom lesnom riaditeľstve pracovali už aj v minulosti viacerí vynikajúci odborníci. Takým bol aj významný lesník a ochranca prírody Karol Kaán, ktorý v Banskej Bystrici pôsobil 19 rokov. V tomto roku sme si pripomenuli 140. výročie jeho narodenia.

Karol Kaán pochádzal zo župného mesta Nagykanizsa v juhozápadnom Maďarsku, kde sa narodil 12.7. 1867. Po absolvovaní banskoštiavnickej Baníckej a lesníckej akadémie v roku 1888 nastúpil dňa 27.3. 1889 do služieb banskobystrického M. k. lesného riaditeľstva. Štátnu lesnícku skúšku zložil v roku 1890, lesným čakateľom bol od roku 1892 a v roku 1895 ho vymenovali za lesného. Už v krátkej dobe začal vynikať ako bystrý pozorovateľ vývoja lesov, hľadajúci príčiny negatívnych javov a snažiaci sa o zlepšenie ich stavu úpravami dovtedajších spôsobov alebo stanovením nových spôsobov obhospodarovania lesov.

Z príležitosti uhorského milénia v roku 1896 na podnet vtedajšieho riaditeľa G. Tomcsányiho vydali obsiahlu 700 stranovú „Služobnú úpravu banskobystrického m. k. lesného riaditeľstva", na ktorej sa Karol Kaán významne podieľal. Táto úprava zahŕňa celú odbornú činnosť, personálny prehľad, sociálny poriadok, mzdové a dôchodkové náležitosti ako aj všetky predpisy týkajúce sa činnosti lesného riaditeľstva. Na miléniovej národnej výstave udelili Karolovi Kaánovi ako poradcovi medailu za úspešnú spoluprácu.

Bohaté poznatky nadobudol Karol Kaán počas študijnej cesty, na ktorú ho vyslali v roku 1898. Navštívil univerzitu v Karlsruhe, oboznámil sa nielen s Baden – Schwarzwaldským lesným hospodárstvom, ale aj s hospodárením v lesoch Württenbergu, Bavorska, Švajčiarska, Galície a Bukoviny. Tieto skúsenosti zúročil vo svojej ďalšej odbornej činnosti.

Základom rodinného šťastia Karola Kaána bol sobáš konaný v Banskej Bystrici dňa 29.4. 1899 s Margitou Raábovou (nar. 22.9. 1882), ktorá pochádzala z lesníckej rodiny zo Zvolena. Narodili sa im tu aj všetky tri dcéry (Margita – 22.8. 1900, Elma – 16.10. 1902 a Alžbeta – 23.7. 1904).

Od roku 1899 sa Karol Kaán stal pravidelným prispievateľom časopisu „Lesnícke listy" (Erdészeti lapok), v ktorom do roku 1939 uverejnili okolo 90 jeho príspevkov. Niektoré práce vyšli aj formou samostatných výtlačkov z banskobystrickej tlačiarne Filipa Macholda, iné vydali v Budapešti. Práce majú odborný charakter, ale z dnešného pohľadu niektoré sú aj zaujímavými historickými dokladmi, ako napríklad pojednania o povodni na Hrone vo Zvolenskej župe v dňoch 8. – 12.5. 1899 (vyšlo v roku 1901) alebo o 360 ročnej histórii zrušených banskobystrických erárnych (horných) hrablí (vyšlo v roku 1909).

Karol Kaán sa v rámci svojej odbornej činnosti zameriaval najmä na hospodárnosť v lesníckych činnostiach, ďalej na problematiku lesného dopravníctva, pestovania lesa s osobitným zreteľom na výchovu porastov (prebierky), ako aj na obnovu lesa. V roku 1900 sa zaslúžil o zavedenie režijnej správy lesov. Za názorné predvedenie niektorých lesníckych technológií prostredníctvom makiet na lesníckej výstave v Paríži v roku 1900 sa Karolovi Kaánovi osobne poďakoval minister pôdohospodárstva.

V roku 1901 vymenovali Karola Kaána za nadlesného a v roku 1907 za lesmajstra. Ako prvý vyslovil názor, že lesnícke povolanie sa dotýka všetkých smerov technickej činnosti a zaslúžil sa o zrovnoprávnenie profesie lesných inžinierov s ostatnými inžinierskymi povolaniami. Veľkú pozornosť venoval problematike zalesňovania spustnutých a inak nevyužívaných plôch. Počas jeho pôsobenia, v roku 1905, pokračovalo zalesňovanie Podlavických výmoľov pri Banskej Bystrici, ktoré sa začalo už v roku 1898, neskoršie aktivity (1927, 1929) zameral na zalesňovanie Dolnej zeme (Alföld).

Karol Kaán obdivoval prácu bývalého banskobystrického komorského lesmajstra Jozefa Dekreta Matejovie. Na jeho počesť napísal monografiu „Život a lesohospodárska činnosť Jozefa Dekreta Matejovie, 1774 – 1841" (Decrett József élete és erdögazdasági tevékenysége, 1774 – 1841), ktorá vyšla v Budapešti roku 1912. Bol zrejme aj iniciátorom prvého Dekretovho pamätníka v Dolnom Jelenci pri Starých Horách z roku 1913.

Záslužná bola činnosť Karola Kaána aj v oblasti ochrany prírody. Pričinil sa o zriadenie prvých prírodných rezervácií na území Slovenska, ktorými boli Slovenská Ľupča – Ponická Huta (dnes NPR Ponická dúbrava) a Slovenská Ľupča – Polesie Šalková (dnes NPR Príboj) z roku 1895, ako aj Dobročský a Badínsky prales (dnes sú obidve národnými prírodnými rezerváciami - NPR) z roku 1913. Zrejme k tomu prispel aj podnet na záchranu zbytkov pralesov, ktorý pre ministerstvo pôdohospodárstva vypracoval v roku 1907 spolu s Karolom Bundom. V roku 1909 v Budapešti vyšla jeho práca „Zachovanie prírodných pamiatok" (Természeti emlékek fentartása), ktorá sa týka viacerých prírodných pamiatok aj z územia Slovenska.

Vo februári 1908 odchádza 41 ročný lesmajster Karol Kaán aj s rodinou z Banskej Bystrice do Budapešti na Ministerstvo pôdohospodárstva, kde pokračoval v úspešnej kariére. V roku 1909 získal titul lesného radcu a v roku 1912 hlavného lesného radcu. V roku 1914 bol poverený funkciou vládneho komisára pre ochranu prírody a v roku 1917 sa stal ministerským radcom. Od roku 1918 bol zástupcom štátneho tajomníka a od roku 1919 vládnym komisárom pre lesné hospodárstvo a drevospracujúci priemysel. V roku 1925 odchádza Karol Kaán už v hodnosti štátneho tajomníka do dôchodku, vo svojich aktivitách však pokračoval.

V roku 1931 vyšla v Budapešti Kaánova obsiahla práca koncepčného charakteru „Ochrana prírody a prírodné pamiatky" (Természetvédelem és a természeti emlékek). Viacročné úsilie vynaložil aj na prípravu nového lesného zákona. Až v roku 1935 prijali zákonný článok IV. s názvom „O lese a ochrane prírody" (Az erdöröl és a természetvédelemröl), na základe ktorého vymenovali v roku 1938 Karola Kaána za predsedu novoustanovenej Štátnej rady ochrany prírody. V tom roku obdržal aj čestný doktorát. Karol Kaán zomrel vo veku 73 rokov, dňa 28.1. 1940 v Budapešti, kde je aj pochovaný.

V Maďarsku udržiavajú pamiatku na Karola Kaána v náležitej úcte, o čom svedčia viaceré pamätníky na mnohých miestach, pripomínajúce túto osobnosť. V tomto roku, z príležitosti 140. výročia jeho narodenia, poriadali veľa spomienkových podujatí vrátane putovnej výstavy. Na Slovensku je tento vynikajúci lesník a ochranca prírody málo známy a to aj napriek jeho 19 ročnej odbornej pôsobnosti na Lesnom riaditeľstve v Banskej Bystrici. Jedinou pamiatkou na Karola Kaána je miesto symbolizujúce poctu vybratým piatim velikánom našej lesníckej histórie v Lesníckom skanzene pri Čiernom Balogu.

Július Burkovský

Vianočné vinše z nášho regiónu

Vinšujem vám od Vianoc do Nového roku,
aby ste mali peňazí ako toho roku
pri peci stojím,
veľmi sa bojím,
pes do mňa vrčí,
kapsa mi trčí,
dajte mi koláča,
nech sa mi rozáča.

Sláva je veliká
na stole jablká,
dajte že mi zo dve,
aj to bude dobre.

(Staré Hory)

Doniesol som vám ocele,
aby ste nevypadli z postele.
Koľko máte za rámom lyžičiek,
toľko máte vo dvore teličiek,
koľko máte na šope kolov,
toľko máte v maštali volov,
koľko máte za rámom tanierov,
toľko majú vaše dievky frajerov,
koľko máte vo vašom dvore ohnísk,
toľko majú vaši parobci porísk,
koľko žije vašich dcér,
toľko majú mládenci pier,
koľko máte na stene obrazov,
toľko ráz vo vašom humne klasov,
koľko máte tuná zrkalov,
toľko mi dajte grajciarov.
(Pohronie)

V našej spoločnosti akoby prevládla nechuť a nezáujem vracať sa do úžasnej pred a ranoindustriálnej éry tejto krajiny. Bola až tak macošská k našim predkom, že sme sa jej takmer geneticky odcudzili? Alebo nás len dejinný vývoj akosi zaskočil. Priniesol iné naliehavé výzvy a úlohy a kým sme s nimi zápasili, kontinuita historického poznania sa prerušila. Naše montánne dedičstvo v horách zarástlo stromami, v archívoch zapadlo prachom a v múzeách osmutnelo nostalgiou za odvezeným bohatstvom a ukradnutou minulosťou.

HISTÓRIA A CESTOVNÝ RUCH

Eštože nám doba ponúka novú šancu. Je ňou rýchlo sa rozvíjajúci turizmus, živený túžbou ľudí po prekvapujúcich poznatkoch a vzrušujúcich zážitkoch. Neznáma a tajuplná história sa stala turistickým fenoménom. Montánna história, ktorá v atraktívnom prírodnom prostredí ponúka aj zdravý pohyb a svieži vzduch, patrí medzi luxusný tovar mnohých svetoznámych turistických destinácií.

Máme príležitosť a výzvu zaradiť sa medzi ne. Ale kde zavedieme našich hostí, čím ich zaujmeme, aké prekvapenia im pripravíme? Naše kultúrne bohatstvo je ochudobnené o to najcennejšie, o našu tisícročia trvajúcu účasť na vzniku a rozvoji civilizácie kovov. Naše montánne pamiatky zanikli, alebo sú neviditeľné a neprístupné. Takto sú pre cestovný ruch nevyužiteľné. Znovu musíme, tak ako kedysi naši predkovia, vynaložiť veľa úsilia, aby sme z neho urobili turistické produkty a začali s nimi obchodovať. Teraz už tu u nás doma. Pomôcť znova napĺňať pokladne našej prosperity a blahobytu.

Bude to dobrý obchod. Montánna história tejto krajiny môže významne obohatiť ponúkané spektrum aktivít a produktov cestovného ruchu. Jeho zatraktívnenie a rozvoj sa môže pre mnohé regióny stať dôležitým zdrojom zamestnanosti, prosperity a trvalo udržateľného života.

Práve prostredníctvom turizmu môžeme svetu aj sebe samým ukázať, že sme vždy boli integrálnou súčasťou európskeho dejinného vývoja a že sme sa najmä produkciou kovov a ich industriou významne podieľali v rozhodujúcich obdobiach vzniku modernej civilizácie.

Milan Žuffa-Ellek

NÁVRHY ČITATEĽOV
k zvýšeniu atraktivity mesta

1. Zvýšiť záujem o históriu mesta a jeho okolia u najmladšej vekovej kategórie obyvateľov mesta.

Vypísať súťaž s názvom napr. „Čo vieš o histórii svojho mesta?“ pre žiakov určitej vekovej skupiny, napr. 4. roč. príp. ďalšie vekové kategórie. Ponúknuť Základným školám možnosť oboznámiť sa s významnými historickými udalosťami nášho mesta formou prehliadky s kvalifikovaným sprievodcom. Za tým účelom využiť mestský vláčik Pretórium, čo by mohlo urobiť výklad atraktívnejším. Vopred určiť termín súťaže, víťaza odmeniť.

2. Zahraniční návštevníci

Kontaktovať zahraničné CK resp. CA a prezentovať mesto Banská Bystrica a jeho okolie. Ponúknuť im možnosť oboznámiť sa s jedinečnou históriou nášho mesta, zdôrazniť jeho architektonické a kultúrne pamätihodnosti. Spoznať zaujímavé miesta, ktoré sa nachádzajú v blízkosti nášho mesta, formou tematicky organizovaných zájazdov s možnosťou využitia služieb cestovného ruchu v daných lokalitách.

3. Kongresová turistika

Využiť prítomnosť účastníkov najrôznejších podujatí, ktoré sa konajú v našom meste. Ponúknuť im v rámci odľahčenia ich odborného programu sprievodcovské služby mestom, popr. návštevu atraktívneho miesta v okolí nášho mesta. K tomu účelu je treba osloviť rôzne ústavy, firmy, hotely, penzióny, atď. Bolo by užitočné získať zoznam odborných akcií konaných na území nášho mesta a ponuku predložiť ich organizátorom.

4. Návštevníci kúpeľov

Kontaktovať riaditeľstvá kúpeľov Sliač, Brusno, Turčianske Teplice, Dudince a ponúknuť organizátorom voľného času klientov sprievodcovské služby v meste Banská Bystrica, príp. návštevu atraktívnej lokality v okolí nášho mesta.

Uvedené návrhy by mohli významne zvýšiť záujem o históriu Banskej Bystrice a prispieť k zvýšeniu atraktivity mesta. K napísaniu ma inšpiroval článok, uverejnený v časopise Permon, číslo 3., október 2007 šéfredaktora Ing.Pavla Gendera, a článok uverejnený v Banskobystrických novinách MY, 16.10. 2007 pod názvom „Mesto prijíma žiadosti o granty“.

Marie Lendacká

Banská Bystrica na dobových pohľadniciach

V zbierkovom fonde Štátnej vedeckej knižnice (ŠVK) – Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici sa nachádzajú zaujímavé materiály, na prvý pohľad skromné, ale s veľkou výpovednou a dokumentačnou hodnotou. Pohľadnice. Na jednej z nich sú dnes už zaniknuté kúpele. Zahľaďme sa na starú pohľadnicu a povedzme si niečo o ich histórii.

Banskobystrická kúpeľná spoločnosť postavila v roku 1905 neďaleko Malej stanice Parné a vaňové kúpele, ktoré boli situované pri rieke Hron na tzv. Nádejovskom ostrove, či skôr poloostrove, tvorenom riekou Hron a Svätojánskym potokom, ktorý neskôr zasypali. Budova mala dve secesné vežičky, zelenú strechu s bielymi vloženými ornamentmi.

Parné a vaňové kúpele na Nádejovskom ostrove pri Malej železničnej stanici (r. 1905).

V knihe Pavla Hrúza Memoáre medeného mesta sa dozvedáme: „Veľký bazén po prvej svetovej vojne prestal slúžiť športu a priestor sa dal do služieb masovej zábavy – víťazne nastupujúcemu filmu. Na dno bazéna položili šikmú naolejovanú palubovku, upevnili sedadlá a kino Praha bolo na svete.

Z niekdajších kabín na západnej strane vznikli lóže, prežili až do roku 1959, keď kino zbúrali… O čosi dlhšie prežilo vedľajšie kino Partizán, v ktorom sa uskutočnila derniéra začiatkom sedemdesiatych rokov. S ním zanikol aj posledný zvyšok Parných a vaňových kúpeľov.“

Kúpanie bolo možné len pod holým nebom, na tzv. vojenskej plavárni Pod rybou, ktorá vznikla po zrušení Horných hrablí. Až v roku 1931 postavili otvorený bazén, tzv. Sokolskú „Plaviareň“ pod Urpínom. Sokolom slúžili aj priľahlé ihriská a bežecká dráha. Disciplína 100 m sa musela plávať na tri dĺžky pre zaujímavé rozmery bazéna: 33 metrov a 33 centimetrov.

Dno bazéna bolo drevené, pokryté neodstrániteľným slizom tak, že sa pri vstupe do vody šmýkalo na zabitie… Prvé vodnopólové stretnutie sa tu uskutočnilo 24. júla 1932 medzi miestnou Sláviou a levickým LTE. Medzi najlepších hráčov patril istý Ján Cikker, 22-ročný študent, o ktorom sa len neurčito tušilo, že bude hudobným skladateľom.

Mária Lásková

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva: **BYSTRICIENSIS - Združenie cestovného ruchu,** Vychádza štvrťročne. **Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender. **Zodpovedná redaktorka**: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD., **Redakčná rada**: Ján Baláž, doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., PhDr. Igor Graus, prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., Mgr. Jozef Ďuriančik, PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Ján Vicen, Milan Žuffa-Ellek, Ing. Július Burkovský, PhDr.Vladimír Sklenka, Mgr. Eva Furdíková, **Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina, **Adresa redakcie:** Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica, **e-mailový kontakt**: gender@fpobox.sk, nasudj@gmail.com, **Tlač**: Pt – Svetlík Štefan, Slovenská Ľupča, **Registr. číslo:** OÚ-OPT-1/2003. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk v podadresári kultúra.